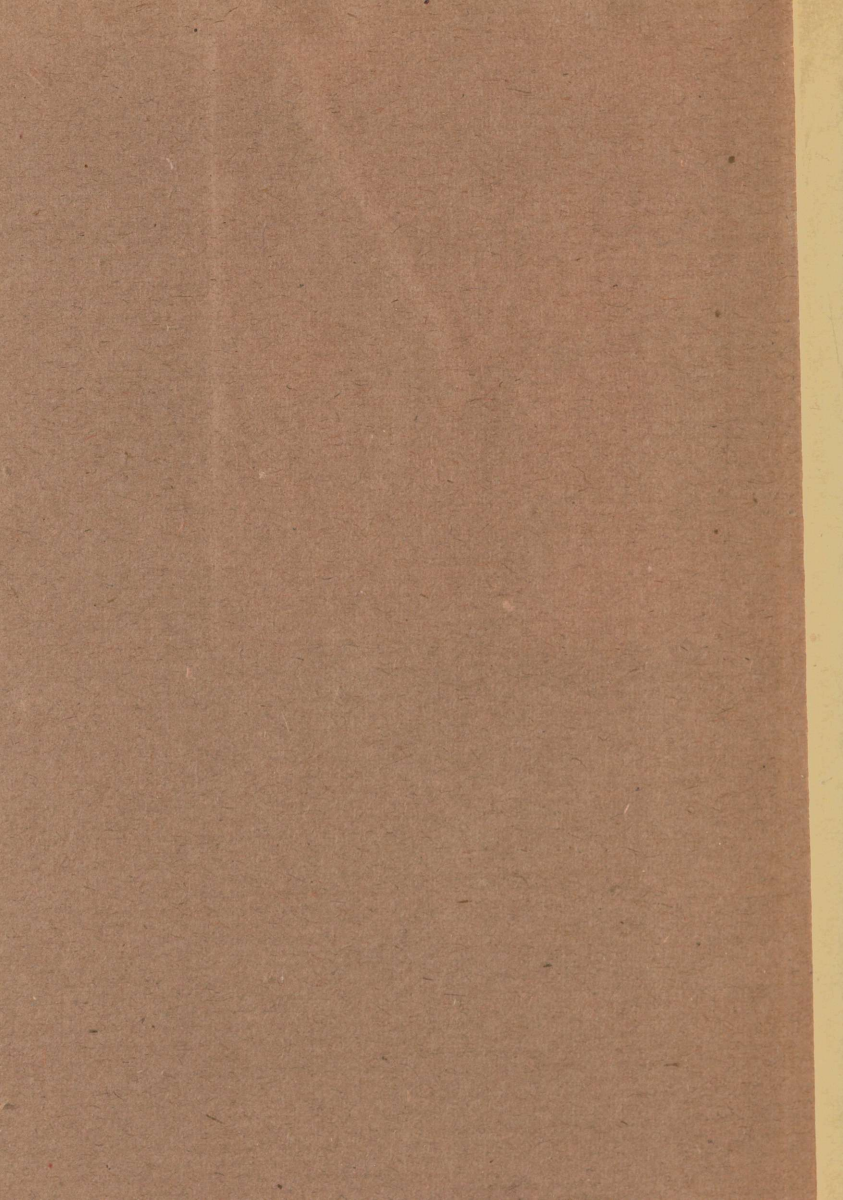
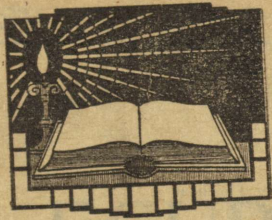

G. MASPERO

ΠΑΡΑ
ΕΓΥΠΤΟΣ

VANA EGÜPTUS.

A-3036

GASTON MASPERO

V 63
839

VANA EGÜPTUS

IDAMAA RAHVASTE AJALUGU

EESTI KEELE

H. ORAS

RAAMATUKOOL
TALLINNA

K.Ü. „RAHVAÜLIKOOI“

TALLINNA

GASTON MASPERO

VANA EGÜPTUS

IDA-MAA RAHVASTE ALAJÜGU

ESTONIAN LIBRARY

TARTU

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

33157352

K. B. RAHVAMAJA

Sekw. Tallinna Eesti Kirj.-Ühisuse trükikoda, Pikal uul. 2.

1. Thebä ja tema rahva elu.

THEBÄ OSAD, mis Niiluse ääres Luksori ning Karnaki vahel end laiali laotavad, on sama-sugused tumedad ja mustad paigad kui enamasti kõigi suuremate linnade agulid. Seal ei asu mitte korralikult ehitud majad, vaid juhtumise kombel nurgelises ning sopilises segis üksteise kõrvale asetud hurtsikud. Ilma mingisuguse plaanita tekkinud kitsad, kõverad uulitsad looklevad nende hurtsikute vahelt läbi. Neid uulitsaid segavad pea mudased veelombid, kus härgi joodetakse ja kust naised vett võtavad, pea jälle korratud turud, mida akaatsiad ning sükomoored varjavad. Mõnikord leidub seal koguni maalahmakad, millel mingit otstarbet pole, vaid kuhu kõiksugu jäti-sed ja mustus heidetakse, mille kallal koerad, käo- ja raisakullid käratsedes riidleavad.

Suurem osa hurtsikuid on viletsad savist või põletamata teliskividest, savikrohviga ehitused. Kõi-ge viletsamatel nende seast on ainult üks neljanurge-line ruum, harva aga kaks kambrikest, mis on kas otseteel üksteisega ühendud või väikese hoovi läbi

lahatud. Seesugust majakest katab tihedasti ridastikku laotud palmilehtedest katus. Ta on aga nii madal, et keskmise suurusega mees, kes ettevaatamata püsti tõuseks, oma pea sealt läbi pistaks. Rikastel on kindlasti ehitud alusega majad, mille peal on astmeviisil tõusev lagi või kaks-kolm kambrikest, kuhu pääseb kas lihtsa redeli või maja hoovi poolisel küljel asuva trepi kaudu. Väikesi ruumid alumisel korral tarvitakse kas loomade tallideks, orjade magamisruumideks või pesu, riiete ning majariistade panipaikadeks. Perekond elab ülemisel korral. Katus ja põrandad on lõhutud ja üksteise kõrvale laotud palmitüvidest, kus peale kõvaks tambitud savikord on pandud. Vihm on Ülem-Egüptuses haruldane asi, aga üks või paar korda aasta jooksul avab taevas ometi oma luugid, ja siis kallavad kaheksa kuni kümme tundi vihmavalingud Thebä tasasele maale. Hurtsikute katused on mõne minutiga läbimärjad, nad katkevad. Lagi annab järel ning langeb alumisele korrale, müürid ligunevad ära ning kaovad mudoajadena. Kus hommikul veel ar vurikkad hurtsikud olid, seal ei ole õhtul muud kui korratud mustad kogud, kust lõhutud palgid ning lõhkenud müüride osad välja paistavad. Igal pool mujal oleks see päris hävitus: siin aga kulub paari nädala töö ära ja kõik on jälle korras. Nii pea, kui vihm üle jääb, liigub terve rahvas: mehed, naised ning lapsed hakkavad puid, tagavara ja tööriistu, mis veele vastu on suutnud panna, vare-

metest kokku koguma. Vedela muda sisse järele jäänud müürijätised tarvitakse uute hurtsikute ehitamiseks, mida päikene silmanähtavalt kuivatab, mis aga esmalt igast küljest lõhesid täis on. Paari päeva pärast näib, kui ei oleks seal midagi juhtunud. Rohkem aega ja tööd tarvitab juba päris majade ehitamine. Kaks või kolm käsulist lähevad ligema tiigi juure, toovad sealt oma moldidega savi, laovad selle kaldale, sõtkuvad seda ning segavad peeneks raiutud õlgede ja liivaga ning vormivad selle puuvalemites ära, mida üks abiline siis päikesepaistele kuivama paneb. Mõne tunni pärast on teliskivid tarvituseks valmis ja siis algab ehitamine. Et koht ka ära koristataks või alusmüür tehtaks ja siis teliskivid seesugusele korraldud paigale pandaks, seda ei tule kellelegi meele. Kahe nädala pärast on alumine kord valmis, perekond asub sisse, inimesed ja loomad elavad kõik seal ühes koos, kuna pealmine kord ka juba valmis on saamas. Uus ehitus ei ole vanast kuidagi teist laadi, ainult ta alus on kõrgem. Igakord, kui omanikud õnnetuse tagajärjel sunnitud on omale uut ulualust ehitama, tõuseb maa mõne jala võrd kõrgemaks ning see paik kerkib ümberolevaist madalikest alatasa kõrgemaks. Mõne saja aasta pärast on see paik kõrge kingu otsas, mis ehituste tarvis sinna kantud ning nüüd enda all kõik endised hooned peidab.

Vaesemate inimeste majades ei ole peaaegu mingisugu majariista. Ei seal ole voodit ega tooli,

kõige rohkem, kui seal mõni madal pingike, pilliroost või palmikiudest matt on, mille äärte külge teravad okkad on asetud, et skorpionisid eemal hoida ja magajaid nende eest kaitseda. Ka üks või kaks puust kirstu leidub seal, kus sees linast riidet alal hoitakse, edasi suured, lopergused kivid vilja purustamiseks. Ühes nurgas on savist tehtud küna vilja, õli ja toiduse hoiukohaks. Umbes tosin potikesi, vaagnaid, taldrekuid ja viimaks savist ja vaabatud, puust või pronksist ebajumala kuju, teatav majajumal seinajal, kellele jumalateenistust peetakse, kes siis pahad vaimud ja kihvtised loomad eemal hoiab. Kolle on harilikult tagumise seinajäres. Selle kohal on lae sees auk, kust suits välja läheb. Tule muretsemine on õige raske asi. Kui naabruses seda kellelgi ei ole või ta seda anda ei taha, siis peab nii kaua kaht ränikivi vastamisi taguma, kui need sädemeid annavad ning selleks valmis seatud kuivad lehed või puukiud põlema panevad. Sellepärast hoiavad naised ikka paar põlevat sütt tuha all, mis nad siis, kui vaja, põlema puhuvad või lehvitavad. Harilikult kustutakse tuli ükskord aastas ära: see sünnib surnute pühal või perekonnaliikme surma puhul. Siis tuuakse templist pühatuld ning pannakse koldel jälle põlema.

Majariistad, põllutööõud, riided, tagavara, tarbeasjad, ja mis majas muidu veel leidub, on nii väikese väärtusega, et suurem osa inimesi oma ukseid ööd ning päevad lahti peavad, isegi siis, kui nad kaue-

maks ajaks kottu ära lähevad: vaesus kaitseb neid vargate eest. Kellel aga midagi kaotada oleks, need panevad oma ukseid puutabade ning pööradega kinni ning nende peale savist pitsarid. Kes pitsari lahti murrab, langeb raske karistuse alla, kuid nuhtlus ei hirmuta mitte alati kurjategijaid.

Trobikond vargaid, keda kätte ei saadud, röövisid viimase Epiphi esimesel päeval Nsisuamoni maja tühjaks. Tema arvates elavad need vargad müüri sepp meistri Nachtmuti krundi peal. Kuna ta ise äriasjade talituse pärast väljas oli, tungisid vargad ta majasse ja varastasid kaks suurt harilikku leiba ning kolm ohvrikooki ära, mis ühes nurgas olid. Hästilõhnava õli pudelid tegid nad lahti ning lasksid nende sisu põrandale joosta, sest nad ei oleks sellest õlist hõlpsasti lahti saanud. Siis läksid nad savist küna juure ja võtsid sealt kaks vaagnatäit magusat toitu. Kui Nsisuamon õhtul koju tuli ning kahju järele vaatas, tõstis ta kaebtust ning andis vargate tagaajamise politsei hooleks. Kuid ta tegi arve ilma peremehe ta. Liibia palgatud soldatite pealikul, kelle hooleks selles linnajaos valvus oli usaldud, oli Nachtmuti õde naiseks, nii siis ei tahtnud ta selle asja pärast oma külga milgi tingimusel tüllisse sattuda. Vargad aga, kes nuhtlust ei karda, tahavad selle eest Nsisuamonile kätte tasuda, et ta kaebada julges. Kolmeteistkümnendal Epiphil on surnud varao Amenhotpu III. auks suur püha. Kõigis töökodades seisab töö ning

10

kõik kauplused on kinni. Ametnikkudel on vaba aeg ja meie Nsisuamon saadab oma vabad tunnid isa juures mööda. Kelmid hiilivad tema tagavarakambrisse, varastavad jälle kolm leiba, kaheksa kooki ja taldreku-täie maiust ära, kallavad palmiviina õlle hulka, et seda hapuks teha. Vaene mees on päris hävitud ja Jumal teab, mis temast saama peab, kui ta ülemad talle mitte abiks ei tule ja oma varandusest talle seda ei anna, mis ta on kaotanud.

Perekond elab väga ühes meeles. Päeval on mees vaevalt kodu. Amet kutsub ta välja, kus ta hilja õhtuni jääb. Vara hommikul läheb ta tööle. Ta on paljajalu ja palja peaga, kõige paremal juhtumisel kannab ta õige kitsast mütsi peas. Seljas ei ole tal midagi, ta terve riie on ainult rätik niuete ümber, mis vaevalt reisi katab. Päevatoiduse võtab ta kaasa, see on: kaks tuha sees küpsetud durrast kooki, üks või kaks sibulat, mõnikord ka pisut õli, kuhu sisse kook kastetakse, vahest ka tükk kuivatud kala. Lõunal seisab töö üks või kaks tundi, siis süüakse ja puhatakse. Päikese loojamineku ajal lõpeb päevatöö täiesti. Igal käsitööl on oma raskused, millest ka luuletajad laulavad: Olen seppa ta töö juures näinud, tema ahju lahtise suu ees; Käed on tal kui krokodillil ja ta on must kui kalakudu — Mitmetlaadi käsitöölised, kes põitliga töötavad — on neil rohkem rahu kui talupojal? — Nende põld on puu, mida nad lõikavad, nende käsitöö metall: isegi öösel kutsutakse neid —

ja nad töötavad pärast päevatööd — ka öösel on nende majad valgustud ja nad on valvel.—Kujuraiuja otsib igasugu kivide juures tööd. — On ta tellimise täitnud—ja ta käed väsinud — kas ta siis puhkab? — Päikese tõusuga peab ta ehitusepaigal olema, — ka siis, kui ta põlved ja selg on murdumas — Habemeajaja ajab habet hilja ööseni.—Et pisut süüta ja pisut puhata, — tõttab ta majast majasse, — töötarvitajaid otsima, — ta vaevab end ja oma käsi, et kõhtu võiks täita — see on väärt nagu mesi, et üksnes kerjaja seda sööb. — Värvali käed lõhnavad halvasti — neil on halvaks läinud kalade lõhn, — ta silmad vajuvad kinni väsimusest, — aga ta käsi ei puhka mitte — riideid korraldades — ta põlgab iga kalevit. — Kingsepp on õige õnnetu — ja kaebab alatasa, — ta peab ainult nahka närima, — ta tervis on kui surnud kalal.“

Oma vaevaga teenitud palgaga suudab ta hädavaevalt perekonda toita. Tema vaeva tasutakse enamasti alati tooresainetega. Mõni ihnsa käega mõedetud vakk vilja, mõni mõet õli, pisut soolast ja pühapäevadel kruus või paar viina või õlut. Tööjuhatajatel on vemmäl ametimärgiks käes, mida nad ka ohtralt tarvitavad. „Mehel on selg,“ ütleb vanasõna, „ja ta kuulab ainult siis sõna, kui hoopa saab.“ Tööline teab seda, ja ta töötab ruttu ning osavalt, jah isegi lõbusas tujus, ähvardava vembla all. Kõige vähem juhtumine tööajal, olgu see osavuseta õpipois, kes oma vigasaanud kätt seob ehk tukkuma jäänud

12
seltsimees, keda kubjas kepiga lüües äratav, ehk eesel, kes äkki, kui kõik vait on, „iaa“ kisendab, kõik see sünnitab lõbutuju. See laguneb laiali, kära läheb suuremaks, halvad naljad tulevad kuuldavale ja kupja kepil on tööd küllalt. Tund aega kulub enne ära, kui töö jälle harilikule joonele saab.

Sellest raskusest pääsevad üksi kirjatundja ning kirjutaja. Oleks väga ekslik uskuda, et need ikka tõelikult õpetlased on. Kahtlemata on ka väga kõrgeaulisi kirjatundjaid. Aga Thotimhabi, kes ehitusmeister Amenmuso töölisi hommikul üleskirjutab, ja Hori, kes oma aja loomade lugemisega ning neid oma raamatusse kirjutamisega mööda saadab, Ramsisu, kes tislar Tinro arveid õiendab ning Nofirronbit, kes uulitsaid mööda ümber rändab ja kirjaoskamata rahvale kirju ning teateid kirjutab, kõik need mehed kannavad niisamati kirjutaja nime nagu varao poeg ehk kõige vägevam laenuvürst. Kirjutaja on lihtsalt mees, kes kirjutada ja lugeda mõistab, valitsuse olusid tunneb ning kuluarved kokku oskab seada. Kes lapsepõlves häid vaimuanda avaldab, see saadetakse 6—8 aasta vanuses oma linnajao kooli, kus vana koolmeister talle kirjutamise, lugemise ja rehkendamise algteadmised kätte õpetab. On ta aga 10—12 aastat vanaks saanud, siis viiakse ta vana koolmeistri juurest ära ühe ametisoleva kirjutaja juure edasi õppima, kes temast kirjatundja teeb. Poiss läheb oma õpetajaga kas kirjutamisetuppa või ehitusepaigale ja saadab

oma aja kirjade, ringkirjade, plaanide ja arveõienduste ärakirjutamisega mööda. Neist asjadest, mis ta omale hoolega pähe peab tuupima, ei saa ta alguses midagi aru.

Õpilane on ikka ja alati mahakirjutamisega tegevuses. Õpetaja mahutab väljajäetud sõnad teiste vahele ning parandab lehe ääre peal kirja, plaanide ning arvete vead ära. On üks vihk hästi ära kirjutud ja õpilane kõik kavad pähe õppinud, nõnda et ta eeskirjade osad ühest ära lahutada võib, ning nad siis jälle oma tahtmise järel kokku seab ning uusi aruandeid oskab teha, siis annab õpetaja mõne kirja kirjutamise tema hooleks, ja ta läheb siis aste astelt edasi keerulisemate ja raskemate ülesannete juure. Niipea kui õpilane oskab igapäevaseid asju osavasti talitada, muretsetakse talle väikene kirjutaja koht. On sagedasti ette tulnud, et talupoja või väikekodaniku poeg, kes ametikohas leibu ning looduseandeid üles kirjutas, aastate jooksul hoolsa töötamise järel nii kaugele on jõudnud, et ta poole Egiptuse üle valitseb. Tema aitade salved on vilja ning ta varandusekambrid kulla, riiete ning kallite nõudega täidetud. Tema laudas kasvab loomade arv ning ta endiste heategijate pojad tohivad ainult veel põlvili ning silmili maas ta ette ilmuda.

Keskseisusest Egiptuse naisterahvas on kõige rohkem lugupeetud ja kõige vabam naine kogu maailmas. Neiuna pärib ta vanemate varandusest venda-

dega ühesuuruse osa, naisena on ta iseseisev pereinaine majas, kelle juures mees ainult nõnda ütelda rohkem lugupeetud võerana viibib. Ta käib ja teeb, mis tahab, ilma et see kellelegi silmatorkav oleks. Ka ilma näokatteta läheb ta meeste hulka ja on täiesti Süüria naiste vastand, kes ikka enamvähem kinnikaetud nägudega käivad. Seljas on tal kitsas, õhukene valge riie, mis poole sääreni ulatab. See on õla pealt paeltega kokku köidetud, kuna rinnad pealtpoolt paljad on. Ta otsaesine, lõug ning rind on kergelt kirjadega ilustud, huuled punaseks värvitud, silmade ümbrus tumedaks tehtud, mis meelekohtade üle juusteni ulatab. Värv, mida sealjuures tarvitakse, on antimooni ja peeneks tõugatud söe segu, mis näo valgemaks teeb, vaatele hiilguse annab ning silmi haiguste eest kaitseb. Selle tarvitamist soovitakse tervishoidlistel põhjustel, kuna edevus sealjuures muidugi ka oma osa mängib. Rasva ning õliga võitud juuksed ulatavad kaela ja õladeni ja nende otsa on savist kuulikesed kinnitud. Et juuste ehtimine mitu tundi ära viidab, sellepärast kammitakse õige harva, 10—12 päeva takka, ehk ainult ükskord kuus, ehk veelgi harvem. Ta jalad on paljad, samuti ka kael ning käevarred. Aga pidupäevadel kannab ta nahast või papüüruse lehtedest sandaaliseid, laia pärlitest ehk jälle vaabatud savist kaelaehet ja otsaesise võru õitsvate lilledega. Sellega püüab Egiptuse naisterahvas oma igapäevast riiete lihtsust natuke parandada ja ennast ilustada.

Naine on tõesti terves majas liikumise tõukejõuks. Päikese tõusul tõuseb ta üles, teeb koldele tule, jaotab leiva päeva tarvis ära, saadab mehed tööle ja loomad mitme vähema poisi ja plika hoole all karjasmaale.

On kõik kottu ära saadetud, siis läheb ta lähemast jõest, kanalist või tiigist vett tooma. Seal räägitakse ja kuuldakse öö uudiseid, kuna naised, kes sinna kokku tulnud, oma käsi, jalgu ja ka tervet keha juttu ajades pesevad. Siis paneb naine omale veekruusi pähe ning ettepoole käänatud rinna ning kangeks hoitud kaelaga, püüab ta oma niudeid kiigutades veekruusi peas tasakaalus hoida. Kodu vahetab ta jälle oma tegevust. Veekandjast saab pagar. Ta paneb mõne peotäie viljateri õõnsa kivi peale ja hakkab neid vähema sileda kiviga mälustama, mida ta aegajalt niisutab.

Tunni aega ja veelgi rohkem näeb ta suure hoolega vaeva, käevarte, õlgade ja puusadega töötades. Vaev on suur, tagajärg väike. Jahu, mida ta mitu korda selle uhmri peale pannud, ei ole mitte ühejämeline, seal on terveid viljateri, kliisid ning ka kivikilda seas. Selle teeb perenaine veega märjaks ning sõtkub seda. Hapendamiseks paneb ta sinna tüki vana leiba. Siis teeb ta tainast sõrme-paksused koogid, mis ümbes 15 sentimeetrit ümbermõeta on. Need paneb ta selleks seatud plaatide peale ning katab tulise tuhaga kinni. Puu on seal haruldane asi ja selle tõttu väga vähe saadaval,

ning kallis. Egüptlane tarvitab puu asemel oma-
tehtud põletismaterjali. Ta tarvitab selleks kõik oma
loomade sõnniku ja laseb oma lapsed väljast veel
eeslite, härgade ning lammaste väljaheidet korjata,
mida naine siis niisama kui taina ära sõtkub ning
ratasteks või neljanurgelisteks tükkideks teeb. Need
seob ta siis maja seina najale või laotab õue laiali
kuivama. See kahtlane aine põleb peaaegu suitsuta,
nõrga leegiga, kuid sünnitab kanget salmiaagu lõhna
ja aurab palju palavust, enne kui ta täiesti tuhaks
põleb. Sellega küpsetud, puudulikult kerkinud, sage-
dasti ka tainasel leival on õige iseäralik lõhn ning
hapu maik, miska võeras hästi harjuda ei suuda.
Kivikillud ning mis seal muidu seas leidub, rikuvad
ajajooksul ka kõigeparemad hambad ära. Seda purus-
takse rohkem kui puretakse. Paljud vanadmehed
on omad hambad igemetest saadik ära kulutanud nagu
hobused.

Vahetevahel keedab, ketrab, kujub ja õmbleb
naine, ta teeb uusi riideid või lapib vanu. Siis viib
ta sulgloomad, härjad, või hing omatehtud kauba
turule, ega hooli suuremate laste kisast ega väikse
rinnalapse nutust midagi. Ta on väga noorelt mehele
läinud; enne kui ta neliteistkümme aastat vanaks
sai, oli tal juba laps. Kolmekümne aastaselt on ta
juba vanaema. Laste arv kasvab alatasa, kes tema
ümber kihavad. Suur perekond on jumalate heategu.
Laste eest ollakse sellepärast siin tänulikum, et nende

ülespidamine odav on, riidetest ei ole juttugi. Poisid ja tüdrukud kannavad sagedasti juba käevõru ja kõrvaripendid, kuid jäävad täiealisteks saamiseni täiesti alasti ega tunne sellepärast sugugi häbi. Hakavad nad juba käima, siis annab ema neile tööd. Ta saadab nad kuivi raagusid ja rohtu ehk ka eel-pool nimetud tulematerjali korjama. Isegi haned karjasmaal ning loomade jootmise usaldab ta nende hooleks. On poiss 6—8 aastane, siis saadetakse ta kooli ehk pannakse käsitööd õppima, enamasti isa ametit. Paljud ei saagi seda vanust kätte, vaid surevad noorelt. Halvasti toidetud, viletsalt kasvatud ja päevad otsa nende eneste hooleks jäetud lapsed surevad kõik, kellel aga ükski õrn koht kehas on. Arvurikkad perekonnad on veel arvurikkamate perekondade jäänused. Selle eest on aga elama jäänud laste tervis nii raudne, et nad kõigele vastu suudavad panna. Egüptuse rahvas, kes selle nõnda öelda vahele-astumise läbi nagu looduse poolt välja valitud, on selle tõttu aga ka tugev, kes kõik valud ning äritused välja võib kannatada ja ta on tüse-ilus.

Vähe leidub seal seesuguseid haigeid, kõveraid ja küürakaid olevusi, keda mujal maadel hulgana näha on. Silmahaigus on ainuke, mida nad kardavad. Peenikene liiv, mis kogu õhku täidab, kange päikese- paiste, valged ööd ning hommikused udud mõjuvad niihästi maamehe kui linnatöölise silmade peale halvasti. Nendest tekkib silmahaigus, mida arstid mitte

ikka parandada ei või. Uulitsatel nähakse sagedasti ühesilmaga, pimedaid ja põletikus, mädaste silmadega inimesi.

2. Turg ja kauplused.

SÜDALINNA minnes muutub linna välimus, jah, isegi majad ning inimesed. Uulitsad ei ole laiemad ega sirgemad kui eeslinnas, kuid majad on paremad ja korralikumalt ehitud. Nad on õige kõrged, nõnda et alt üles vaadates taevas nagu hele joon kahe tumeda kogu vahelt paistab. Tuhanded asjad tunnistavad, et elanikud siin rikkad, vähemalt jõukad on, kuid see rikkus on rohkem varjatud kui silmapaistev. Uulitsa pool majas on harva akent näha, ja mis on, need on maja pealmistel kordadel. Uksed on madalad ja alati kinni. Kui üks nendest avatakse, siis paistab sealt ainult pime käik või esimesed trepiastmed silma, mis aga pimedusse kaovad. Koera haukumine, lapse kisa, ja hää, millest teada pole, kust see tuleb, rikuvad silmapilguks sügavat vaikust. Kaks inimest tulevad teineteisele vastamisi ning teretavad. Vaesed väikesed, põhukoormate all tuigerdavad eeslid tammuvad oma juhtide kepihoopide all edasi. Siin ühineb üks maja, uulitsa kohta silda sünnitades, teinepool uulitsat oleva majaga. Meie läheme käsikaudu kobades pimedat käiku mööda kakskolmkümmend sammu edasi ning jõuame siis

heledale päikesepaistele, väikesele kärarikkale lagedale platsile, kus turgu peetakse. Lambad, haned, kitsed, eeslid ja pikkade sarvedega härjad on seal mitmesugustesse salkadesse jaotud, ostjad nende vahel. Talupojad, kalamehed ja vahekaupmehed kõssitavad mitmes reas majade ääres. Nad on välja pannud suurte pilliroost korvidega või madalate laudade peale leivad, puu- ja juurevilja. Seal on müüa ka kala, toorest ja keedetud liha, hästilõhnavaid õlised ning kõiki Egüptuse elule tarvilikka ja palju ka tühje asju.

Ostjad tulevad ja lähevad ning küsivad kauba headuse järele. Igaühel on omatehtud asi käes, olgu see uus töö nõu, kingad, matt või väikene puust sahtlikene, mis vask-, hõbe- ja isegi kuldsõrmuseid täis on. Need kaaluvad üks utnu, umbes üheksakümmend üks grammi ja ta tahaks neid omale tarvilikkude asjade vastu vahetada. Kaks ostjat tulevad korraga ühe fellahi (talupoja) juure, kes korviga sibulaid müüb. Ühel ostjal on hinnaks kaks kaelkeed, üks klaasist, teine savist; teisel on aga ümmargune puust käepidemega lehvik ning kolmenurgeline lõõts, millega kokad tuld hakatavad. „Vaata ilus kaelkee, see peab sinule meeldima,“ ütleb üks; teine aga kisendab: „Vaata, minul on lehvik ja lõõts.“ Fella jääb aga täiesti rahulikuks ning ajab asja päris kavakindlalt, hakkab klaaspärlite nõõrist kinni, vaatab seda lähemalt ja ütleb: „Näita, et ma hinna ära võiksin määrata.“ Üks nõuab pärlite eest liig palju ja

teine pakub vähe. Nii tingivad nad tublisti, kuni kaubaga kokku saavad. Fellah annab kaelkee või lehviku eest teatava jao sibulaid. Teises kohas on jälle paar sandaalid või sulatud pärlid, mis hästilõhnava õli vastu tahetakse vahetada. Ostja ütleb: „Siin on head kingad.“ Aga müüjal ei ole praegu jalavarjusid vaja, vaid on nõus üht oma pudelikest pärlite eest ära andma. „See on hea õli, sellest on ainult vaja mõni tilk ära tarvitada,“ ütleb ta. Seal hoiab jälle üks naine põlvili kõssitajale isikule kaks salvipotikest nina all, mida müüa pakub. Nendes pottides on vist tema oma valmistud salv. „See on väga hea lõhnaga ja mõnus salvimiseks,“ ütleb ta. Selle trobikonna taga sõnelevad kaks meest pakikese õngekonksude pärast. Üks naine kaupleb jälle käevõrudega, mis väikese kotikese sees on, kuna teine kala osta soovib, mis ta ees praegu söögitarvis valmistakse.

Lihunikud, pagarid, viljakaupmehed ja kõik väikesed kaupmehed peavad metalli paremaks kui muid asju. Metall on kergem hoida ega ole muutlik, ta ei tarvita ka niipalju ruumi kui teised asjad, mis pealegi kauema seismise järel kahju saavad. Üks paar partisid on veerand vask-utnu väärt, üks lehvik samapalju, üks pronksist habemenuga terve, üks kirves kaks, üks kits kaks, üks härjapea — pool hõbe-utnu, üks nahklähkri täis veini — kolm kuld-utnu väärt. Sagedasti ei ole sõrmusel või kokkupandud traadil, mitte öeldud väärtust,

vaid on kergemad. Sellepärast peab neid iga kauplemise juures uuesti kaalutama. Müüja ning ostja sattuvad sealjuures sagedasti ägedasse tülisse. On nad umbes veerand tundi ägedasti tülitsenud, et kaal õige ei ole ja et tarbeasju võltsitud olla, et veel uuesti kaaluda tuleb, väsivad nad viimaks ära; siis sobitakse kaubad kokku ja nad lahkuvad rahulikult koost.

Teiselt poolt platsi äärest lähevad kaks-kolm äride uulitsat, sinna tungib turult lahkuv rahvahulk. Nende uulitsate ääred on peaaegu algusest lõpuni poodide ning väikeste kauplustega täidetud. Sinna ei pane üksnes egüptlased, vaid kõik Hommikumaa rahvad oma mitmesugused saadused välja. Seal pais-tavad paksud Süüria värvirikkad riided, Föniikia kullasepa tööd, jumalikkude maade, Lõuna-Araabia, Aafrika ranna, Punasemere ja Somalimaa healõhnalised puud ja vaigud, Babiloonia sinikivi ning tikkimise-tööd. Siis on seal kaugelt üle mere toodud sulatus-tööd, kuld, raud, tina ja ambra, peenike linane riie, ehted, klaasasjad maal harilikult tarvitavate majariis-tade kõrval. Poed on harilikult muust majast lahu-tud ning üüritakse eraldi välja. See on väike neljanurgeline ruum, sagedasti õige lihtne seinaurgas, eestpoolt pisut laiem ja lahtine, mis õhtul puuluuki-dega kinni pannakse ning luukide ette puulatid seo-takse. Üks või paar matti, paar madalat pinki, mõni müüri külge kinnitud laud, mille peal kaup seisab,

selle müüri taga veel mõnikord ka üks või kaks väikest hästi haritud kambrikest, kus kõige kallimad asjad alal hoitakse, sünnitavad terve kaupluse. Suurem osa kauplejaid on ka käsitöölised, neil on õpipoisid või ka abilised, kes tööd teevad. Ka nemad ise töötavad, kui ostjaid poes ei ole. Töö ei paku midagi saladuslist, mida möödamineja ostja mitte näha ei tohiks, kui ta tahaks. Ühesugused töölised armastavad ikka üksteise kõrval asuda: sepp seppade juures, parkal parkalite ja kullasepp kullaseppade juures. Nemad sünnitavad erilise linnakese, kust ainult ühesuguseid asju saab. Teises kohas on poed jälle segamini ning järgnevad korraldamata üksteisele.

Mõlemad kauplused, mis turuplatsi nurkadel, on paremal poolel suhkrupagar ja pahemal poolel söögimjaa. Lõuna on käes, see on söömise ja puhkamise aeg. Rahvahulk tungib nendesse äridesse. Kuna koogiküpsetaja ise oma suhkruga magusaks tehtud datlid, magusaid mahlasid, mett ning piparkookisid müüb, tambivad tema abilised tagapool vasaratega uhmrites tugevatel hoopidel mandlid ja pistatsiaid. Nad käärivad ka saladuslisi jookisid ja kallavad neid nõude sisse. Nad valmistavad samati kangeid vedelikka nagu arstidki, kes rohtusid segavad.

Vastas äris, söögimajas, on kibe tegevus. Pere-mehe ja teenijad ei jõua kõigi soovisid hästi täitagi: haneveerandid, härjaliha portsjonid, liha kastega ja juurevili tuuakse lauale ja kaob sealt kohe. Nõnda

on kokkade ennelõunane töövili lühikese ajaga hävitatud. Õnneks on neil veel tagavara: suured toore liha tükid ripuvad lae all ja ootavad korda. Kaks katlatäit toidust on valmis, kokk praeb veel küpsist varda otsas. Ta hoiab seda parema käega koldes tule kohal, kuna ta pahema käega lõõtsaga tuld õhutab. Mõned ostjad viivad valmistehtud toidud koju, et neid perekonna seltsis süüa, teised aga kustutavad sealsamas oma nälga.

Rändaja habemeajaja on sööjate juures tööd leidnud, ta ajab ruttu töötarvitaja pea paljaks, enne kui ise sööma hakkab.

Kingsepp tuleb suhkrupagari, kullasepp kingsepa juure ning tislar on kullasepa kõrval. Kingsepp on väga otsitud mees. Tema juures töötavad alati neli abilist. Üks abiline toob praegu takka poeruumist nahka, lõikab selle jalalaiusteks ribadeks, tõmbab need siis liistu peale ja paenutab neid haamri abil. Teised istuvad väikeste madalate vildakil olevate laudade ääres ja on kibedasti töös, kuna meister ise ostjatega tülitseb ja tingib. Need mehed ei valmista uhkuse jalavarjusid, nagu püstiotsadega ja kirjute paeltega sandaalid, ei kontsadega tuhvliid ega pehmest nahast saapaid, mis eest nõõridega kinni käivad, vaid nad teevad lihtsaid jalanõusid, mida igapäev tarvitakse. See jalanõu on paks tald, täiesti jala järel tehtud. Selle kannaga on kaks lakka, kust nahkrihmad läbi käivad; kolmas rihm tõmmatakse suure ja teise varva

vahelt läbi ja käib jala peal tagumiste rihmadega kiini. Keskmise tööline torkab naaskliga ühest lakast läbi, pahemal poolel olev tööline teeb talle sisse augu ning paremal poolel olev mees tõmbab hammaste abil rihma, et seda õigele kohale seada. Seda tegevust vaadates saab aru, miks pilkaja ütleb: „Kingsepp närib nahka“. Valmis lõigatud kuid mitte valmis tehtud sandaalid ripuvad umbes pooletosina nahkade kõrval seina peal, ainult üks paar sandaalid on täiesti valmis ja ootab ostjat.

Kullasepp tarvitab vähem ruumi kui ta naaber kingseppmeister. Tema äris on ainult väikene alas, paar tangisid, haamrid, üks sulatusahi ja ainult üks õpipoiss abiliseks. Temal on välja pandud ainult mõni tosin sõrmuseid, kõrvarõngaid ja käevõrusid, mis vasest või halvast hõbedast valmistud. Kallimad asjad on taga poes kasti sees rahva silmade, iseäranis aga sõrmede eest varjul. Kulda tuuakse väikeste tükkidena kottide sees, kindla kaalu järel Aafrika sisemaalt, kus negrid ta jõeliivast välja on pesnud. Neljakandilised kullatükid tuuakse Süüriast või Niiluse ja Punasemere vahelt kõrvest.

Parkal kaabib kõvera noaga nahka; potisepp valmistab punasest savist vaagnaid; kivikruuside-tegija õõnestab ning poleerib iseäraliku puuriga suurt alabastrist peekrit seestpoolt. Need on kõik ausad käsitööd, mis valgust ei karda. Edasi minnes paistab õllepood silma, mis ennast uulitsanurga taha ära püüab

peita. Egüptlane on harilikult kaine mees, aga kui ta omale „head päeva“ tahab valmistada, siis ei ole tal häbi ka purjutada. Joobnud olek ei kohuta teda mitte. Ühed käivad avalikult, teised aga salaja õllepoes joomas. Selle pidaja ajab head äri, ja kuigi temast nõnda lugu ei peeta kui teistest ärimeestest, kuid sissetulek on tal hea.

Lubjaga vast hiljuti valgeks tehtud joogitoea põrandat katavad matid, ja pingid on seal istumise tarvis, kus võerad üksteise kõrval aset võtavad. Nad on seal vennalikult koos, joovad õlut, veini, palmiviina ning muid keedetud ja vürtsidega segatud jookisid, mis meie maitse järel vahest läilad oleksid, kuid neile aga väga head maitsevad. Veinisid hoitakse alal suurtes pigitud amforates (kruusides), mis puust või savist punnidega kinni on. Punnid on siniseks värvitud savikattega üle tõmmatud, mille peal on omaniku ja valitseva varao nimi. Tindiga kirjutud pealkiri teatab, mis aastast ja kust poolt vein on, nagu näit., aastal XXIII sisse toodud vein, „Butovein XIX aastast“ jne.

Õlu oli alati rahva armsam jook. Seda valmistatakse toobris leotud otradest, mis hapu leiva raasukeste abil käärima aetakse. Ankrust välja lastes on ta magus ja maitseb hea, jääb aga kergesti segaseks ja hapuks. Äädikas, mida egüptlased tarvitavad, ei ole mitte veinist, vaid on õllest valmistud. Õlle hapuks minemist tahetakse selle läbi takistada, et sinna sisse

teatavat liiki viikube (lupiinisid) pannakse, mis talle kibeda maigu annab, kuid ta ometi vastupidavaks teeb. Õlle sortisid on palju, nagu magus õlut, vana õlut, vahutav õlut, healõhnaline õlut, soe ning külm õlut, siis jämedast, limasest hirsest valmistatud õlut, nagu neegridki seda Nuubias ning Ülem-Niiluse ääres valmistavad. Joogikohtades on sama palju õllede kui veinidegi sortisid tagavaraks.

Noored inimesed peavad endid iseäranis õllejoomise kui halbtuse eest hoidma, sest: „Õlu tükel-dab nende hinge.“ „Kes joogitõbesse sattub, on nagu paigast ära läinud tüür, mis laeva enam juhtida ei või; tema on nagu tempel, kus jumalat ei ole; ta on nagu maja, kus leib puudub, mille müürid kõiguvad ning palgid vaaruvad. Kui inimesed uulitsal joodikuga vastu juhtuvad, siis pööravad nad ta eest kõrvale, sest et ta neid mudaga pillub ning sõimab,“ kuni politsei sinna vahele tuleb ning ta vangi viib, kus ta jälle selgeks saab.

Ühed lähevad turule, teised tulevad sealt. Tuli-jate ja minejate hulk on peaaegu ühesugune. Uulitsa nurkadel põrkavad nad vastamisi. Nad kihavad üks-teise vahelt läbi, kisuvad üksteist kaasa, ja nende seas on näha tuhandeid tüüpusi ja rahvariideid.

Kusagil ei ole kirjumat rahvasegi leida kui Egüp-tuse suurlinnas. Sõja läbi tuuakse sinna iga aasta tuhanded orjad, kauplus meelitab sinna maailma otsa-dest kaupmehi ja võeraid. Need sulavad alatasa vana

päris egüptlastega ühte, nendeattekivad seguperekonnad ja sulavad siis üheks ühiseks Egüptuse rahvaks. Tume nahakarv on uulitsal tugevam: seal on päikesest põlenud, kollakas-punased Egüptuse fellahid, mustad pronksikarva nuubialased, keda ainult lühikene põll eestpoolt katab; Ülem-Niiluse äärsed neegrid on päris alasti. Harva leidub seal valkja nahaga ihukaitseväge mehi ning hitlasi Tauruse kuristikkudest. Paljaks aetud ja värvitud nägudega ning käherate parukatega kodanikud lähevad oma tegevusele. Neil on voldilised mantlid ja lehvivad kuued seljas ja kas paljajalu või kõvera otsadega kingad jalas ning pikk kepp käes, kuna nende näod väga tõsised on. Mööda läheb ka paljaks aetud peaga ja pika valge mantliga preester. Kahehobuse vanker teeb omale rahvamurru vahei aeglaselt teed. Suurtsugu naisterahvad ostavad omale poodidest kaks või kolm asja. Neil on kitsa aluskuue üle pikk, targeldud, peaaegu läbipaistvast linasest riidest peenikeste voltidega mantel, mis neid rohkem varjab kui katab.

Äkitselt algab uulitsa otsas suur kära. Rahvahulk lahkub ruttu koost. Umbes sada käratsejat, elavalt vehklejat, savi ja lubjaga määratud nägudega töölised tulevad ning toovad eneste vahel kolm-neli haleda pilguga kirjutajat kaasa. Need on Muti templit uuesti ehitajad müürisepad. Nad streigivad ja lähevad nüüd oma kaebtust maavalitsejale, linnavalitsuse esitajatele ning kuninglike ehituste ülemjuhatajale Psarule

ette kandma. Sarnased mässud on harilikud nähtused, nende põhjus on alati nälg ja viletsus. Nende suurem osa palka maksetakse, nagu tuttav, vilja, durra, õli ja muu söögiainetega, mis ametkond harilikult iga kuu esimesel päeval välja jagab. Sellega peavad nad järgmise kuu esimese päevani läbi saama. Lubatud mõet, mis igapäevale antakse, oleks ka rahuloldav, kui sellega kokkuhoidlikult ümber käidaks. Aga mine räägi siis kokkuhoidmisest, kui inimene raskelt töölt poolnäljas koju tuleb, kui ta lõunaajal kõige rohkem ainult kaks pannkooki on sünnud ja need sopase vee abil kurgust alla ajanud. Esimestel kuupäevadel sööb töölise perekond tublisti ega heida tagavara peale armu. Kesk kuud jäävad toiduosad juba vähemaks ja kaebused hakkavad kuuldavale tulema. Viimasel nädalal on aga majas nälg ning tööline kannatab selle all. Vaadataks ametlikud nimekirjad ehk isegi kubjaste väikesed tahvlikesed läbi, siis võiks nende peal iga kuu lõpul töötakistusi või koguni tööseisakut lugeda, mis tööliste nälja pärast on tekkinud.

Mutitempel ei ole Psaru majast kaugel. Töölised jõuavad kümne minutiga, mitmest uulitsast läbi minnes, kus rahvaga, kes ruttu eest ära ei lähe, kokkupõrkamisi ette tuleb, Psaru väravate ette. Värav on pika kuid madalate tornikestega ilustud müüri sees. Värava kõrval kasvab ilus suur akaatsia, mis seda oma leherikka ladvaga varjab ja üle müüri ulatab. Sealt pääseb avarasse, hoonetest ümber piiratud hoovi. Pa-

hemalpool hoovi on herraste elumaja. See on raiatud kividest, kitsas ja paljas ehitus, kaunis kõrge alumise korraga, mille peale kaks korda terassiga on ehitud. Kesk hoovi on kaks ülevalt ümmargust viljaaita. Paremalt pool hoovi, veidi kaugemal, on suur võlvitud tagavara ruum. Kui väravahoidja uulitsal kära kuulis, lükkas ta väravatele kaitsepalgid ette. Kuid hulga meeste rõhumise tõttu annavad väravad ometi järel ning lähevad lahti ja erutud tööliste hulk voolab hoovi ning jääb seisma, ega teagi, mis teha tuleb. Psaru ilmub. Üks ainus pilk nende peale sunnib nad rahule. Maast madalast rõhutatud inimesed tunnevad herra ees hirmu. Üks nende seast julgeb viimaks ometi kõnelema hakata. Teised tõendavad esiti viivitades ta kõnet, siis aga, kui nad oma viletsust kirjeldades liigutud saavad, ei karda nad enam. Lubamised ei rahusta neid enam, nad nõuavad tegusid. „Kas meile ei taheta rohkem vilja anda kui seni?“ küsivad nad kisendades. „Kui ei anta, siis ei liiguta me endid paigastki.“ Samal silmapilgul tungib üks ori rahva vahelt läbi ning ütleb Psarule kõrva sisse, et varao veerandtunni eest oma paleest lahkunud ja Amoni templisse läinud. Sealt lahkudes tulla ta Psaru majast mööda ja ta saatkond olla juba naabriuulitsas. Pidi siis varao avalikku mässu nägema ja ise tööliste kaebust kuulma? Psaru jätab kõik läbirääkimised pooleli ja otsustab ruttu. Ta ütleb oma valitseja Chamoisitile: „Vaata, kui palju aitades vilja on, ja anna neile sealt.“

Siis pöörab ta tööliste poole: „Minge Chamoisitiga ja võtke, mis ta teile annab.“ Rahvas ei tunne selle rutulise otsuse põhjust ja arvab seda Psaru suurmeelsuseks ning hakkab teda tänama: „Sina oled meie isa ja meie oleme su lapsed! — Sina oled raukade kepp ning tugi, laste isa ja viletsate toitja! — Sina oled see varjupaik, kes neid soendab, kes Thebenis külmetavad! — Sina oled kurbade leib, millest sa meie rahvast iial ilma ei jäta!“ Aga nüüd ei ole mitte tänu avaldamise aeg! Psaru lõpetab sellepärast lühidalt kõik rääkimise ja käsib neid minema hakata. Vast siis võib ta kergemini hingata, kui viimane tööline Chamoisitiga aitade taha on kadunud. Viie minuti pärast on hoov tühi ning uulitsal jälle harilik elu: varao võib tulla.

3. Varao.

MÕLEMA Egüptuse kuningas, päikese poeg, kes elu annab nagu päikene, kes igavene on ja keda tema alamad usaldaval viisil Sesusri'ks (Sesostris) kutsuvad, ootab kannatamata üht käskjalga Süüriast tagasi tulevat. Viimased teated sealt maalt on halvad. Sellepärast võttis varao nõuks sel hommikul Amoni templisse minna jumalat nägema ja temaga nõu pidama. Ta on olukorra kohaselt piduehtes. Need ehted on lühike, voldiline, õhuke linane kuub, mille üle seljataga shakali saba ripub,

kuna eespool kerge põllelaadi-riie kullast ning vaabatud pärlitest on. Nende peal on pikk, peenest linasest riidest lühikeste varrukatega ülikuub. Neid täiendavad veel teravate otsadega sandaalid jalas ja valge ning punase vöödiline uräus (püha madu), kallis, tore peakate. Ta kilbikandja Menna ootab teda palee au-öuel ja on valmis temaga vankrisse astuma ning seda nagu harilikult juhtima. Ramses saadab tema aga ühe näomoonutusega ära, haarab ohjad kätte ja kargab vankrile. Sedamaid avatakse mõlemad palee väravad ning kuningas kihutab tuhatnelja välja, ehk kui me vana kõnekäänu tahame tarvitada, „ta näitab ennast suure Lapislazuli väravavõlvi all nagu päikene, kui see hommikul silmapiiri takka nähtavale tuleb maailma oma kiirtega valgustama.“

Maavalitseja maja ette jääb Ramses silmapilguks peatama ja laseb temale kaasas oleva kammerherra läbi öelda: „Psaru peab viibimata ilmuma ja majesteediga Süüria asjade pärast nõu pidama.“ Psaru kummardab sõnakuulmise tähtsuseks sügavasti ja astub oma vankrisse, mis õnnekombel parajasti sõiduvõimeline on, ning asub templisse minejate sekka. Kaks käskjalga jooksevad suure rutuga ees; nad ajavad inimesed sõnade ja näomoonutustega eest ära, ning nõuavad, et nad majade seinte ääres seisaksid ning tee vaba hoiaksid.

Nende taga sammuvad osakondade kaupa kinistest ridades oma ohvitseride seltsis umbes kolmküm-

mend sõjameest mitmest ihukaitsevæe korpusest. Siis järgnevad lipukandjad, lehvikutekandjad ning kepi-kandjad, kes mõlemi käega pikke sõjakantsikaid hoiavad. Edasi on seal piikisid, kirveid ning kilpisisid hoidjad odakandjad ja siis oma riiete ning naha-karva läbi tuntud metsikud abiväesalgad.

Nüüd tuleb varao üksi oma vankri peal, kohe tema järel kuninganna Isinofritari. See on veel noorepoole naine, korralikkude, peenikeste näojoontega, kuid siiski juba veidi koltunud; ta nägu on paksu värvikihi all kortsuline. Nagu varao, on ka temal pikk mantel seljas, mis kiire sõidu juures kerkib ja lehvib. Suur rong printsisid ning suuraukandjaid, mida alatasa juuretüljad suurendavad, tõttab kuningapaari järel. Kõikidel on lehvik käes ja nad seisavad vankrites püsti, kuna kutsarid nende hobuseid juhivad. Rahvahulk hõiskab varao ümber ning püüab teada, mis see hommikune sõit tähendab: „Ta tahab Mutile ohvrit viia. — Ta tahab Chonsu kabelit pühitseda. — Süüriast on käskjalg tulnud. — Käskjalg Ethiopiast on siin.“ — Varao ei hooli neist arvamistest midagi, mis ta varajane ilmumine tekitanud, vaid sõidab edasi. Mõne minuti pärast pöörab ta paremale poole liivakividest pfinkside kujude alleesse Amoni tempel, mis kõiki-dest majadest kõrgem, paistab tema ees.

Tempel on selle jumala koda, kus sees ta ihu ja hingega elab. Alguses oli see tempel inimese elumaja sarnane, ainult ühe kitsa, tumeda ruumiga. Terassi

asemel oli tal ainult kerge võlv ja eest tahapoole järsku liugleva katusega kaetud. Parem- ja pahemalpool väravat olid pikad lipuvardad, kuhu lipud üles tõmmati, et need juba eemalt usklike tähelepanemist templi peale tõmbaks. Hoone eespool oli eesõue, palkidest aed ümber. Hoone põrand oli mattidega kaetud, seal seisid ka kivist, puust ja metallist lauad ning mõned astjad, kuhu kõik vedelad anded, veri, vesi ja vein, mis igapäev toodi, kõguti. Ohvrite kasvamisega laienesid ka templiruumid. Lillede, riiete, kallide riistade ning toiduainete kambrid ehitati alguslisele templile juure. Ja mis alguses templit esitas, on nüüd kõige püham paik, valitseva jumala saladusline telk.

Kaks paljasjalgset ja paljaks aetud peaga preestrit võtavad varao templi ukse ees vastu. Kuna varao vankrist maha tuleb, langevad nemad silmili. Siis tõusevad nad jälle üles ning ootavad vaikides tema käsku. „Kas Amoni esimene prohvet on templis?“ — „Ta peab sedamaid ilmuma.“ Varao vaatab segase pilguga templisse ja näeb, et sammaskoja keskmine käik poolest saadik täis on vaikivat rahvast.

Ta astub üle templi läve ning läheb sammaskoja pahemale tiivale. Jumalaorjad toovad kohe suure kulutatud, kirjude patjadega ehitud, kõrgete jalgadega tugitooli, mille ees madal jalajärg, ja varao istub sinna peale, Isinofritari tema kõrvale. Suurem osa saatkonna liikmeid, soldatid ning jooksjad jäävad õue vankrite juure valvama. Vürstid ja kõrgemad aukand-

jad lähevad kuninga järele templisse ja asuvad, nagu kojakomme nõuab, oma aujärkude kohaselt sammaste vahele kuninga selja taha.

Templi jumalad on suurtsugu isandad. Neil on väga palju varandust ja suur teenritekari. Nende templit peab parandama, suurendama ning heas korras hoidma, nagu vürstide paleesid. Nende kujud tarvitavad majariistu, riideid ja ehteid, ning nende teisedid või hinged, mis nende sees, võivad ainult selle tõttu elada, et neid igapäev toidetakse. Pealegi on neil isiklikud teenrid, preestrid, kelle elu ja läbisäämise, isegi ka rikkuse eest hoolt peab kantama. Templi asutamise ajal on ka kõige selle peale mõeldud. Preestritele muretseti maid, loomi, orjasid ning mitmesugusi sissetuleku allikaid. See on nende eraomandus, selle eest tuletavad nad annetajaid palvete või alatasaste ohvritega meele.

Rohkem kui teised jumalad, jah, vahest koguni rohkem kui varao ise, on Amon Süüria ja Ethiopia sõdadest kasu saanud. Iga võit tõi talle ilusa osa sõjasaaki kaasa, tema omaks langes hea jagu allahoidetud rahvaste peale pandud maksudest ning orjadeks tehtud sõjavangidest. Sadandeid aitasid ja majasid on tal Thebäs, siis põldusid, heinamaid, karjamaid, metsasid, jahipaikasid ning kalapüügi kohtasid on tal igal pool. Ethiopias ning Liibia kõrbes on tal asumaid ja Kaanani sisemaal laenulinnasid, kelle maksud varao temale laseb anda. Nende varanduste valitsemine

nõuab sama palju ametnikka ja kirjutamisetubasid kui kuningriigi valitsus. Tal on arvamata hulk põllutööde eestseisjaid, kodu- ja sulgloomade ülevaatajaid, palju kulla, hõbeda, vase, kallide riistade ning riide varandusekambrid, teedehitajaid, mere- ja maavägi, kes sagedasti varao vägedega kõrvu võitlevad. See on tõepoolest riik riigi sees.

Nüüd tuleb Baknichonsu, esimene prohvet, ja heidab varao ette silmili. Tema terve elu on arenenud selles templis, kus ta praegu käsuandja. Kuueetiskümneaastaselt sai ta preestriks, kahekümneaastaselt jumalikuks isaks, kolmekümnekolme aastaselt kolmandaks ja neljakümneseitsme aastaselt teiseks prohvetiks. Pärast Ramsese aujärjele-astumist nimetas see tema esimeseks prohvetiks.

Ramses tõstab Baknichonsu üles ning teatab talle oma tuleku põhjust. Ta ei ole oma kõnet veel lõpetanud, kui üks sõjaülem hingetult ta ette tormab ja teatab, et Süüria saadik siin on ning ukse taga ootab majasteedi käsku. Vaevalt varao ette jõudes, küsib see kohe, ilma et talle aega annaks silmili langeda, nagu kojakomme nõuab: „Kes sa oled?“ — „Mina olen Mageddo (Megiddo) vürsti juurest ja toon majasteedile tema käest teateid.“ Siin annab ta kaunis paksu põletud savist tahvli ära, mille mõlemad pooled täis kirjutud.

Süüria keele tõlk astub saatkonna seast välja ja võtab tahvli vastu ning loeb teate kohe valjusti ette:

„Kuningale, oma isandale, oma päikesele, teatan ma Abdadad, sinu sulane seda: Chitisaru, viletsate hiitlaste ära võidetud vürst, on rahu ja sõpruse, mis tema isad sinu isadega teinud, murdnud. Ta on sinu isandate, jumalate võimu unustanud ja kogub oma sõjaväe juhatajad, oma jalaväe ja sõjavankrid kokku ning läks nende eestseisjate ja kuningate vastu sõdima, keda sina tervel maal valitsema oled seadnud, et nad maksusid maksaksid ja sind armastaksid. Tema tungis nende peale, tappis nende sõjamehed, röövis nende karjad ära ning viis nende naised ja lapsed vangi. Mina saatsin salakuulajad tema laagrisse ja andsin käsu: Minge ja vaadake, kudas viletsate hiitlastega lugu on. Ja vaata, nad leidsid ta Qodschu (Kadeschi) juurest laagris, tema ja ta jultunud lepinguosalistes temaga. — Oh, et mu isand ja mu kuningas, minu päikene, õige pea oma ambukütid ja sõjavankrid saadaks, sest kui sa viivitad, siis olen mina kadunud.“

Nüüd ei ole enam vaja jumalatelt nõu küsida, kas sõda hea on või mitte: sõda on juba alanud ja varao peab ruttu laagrisse tõttama. Ta kutsub Psaru oma juure ja annab käsu, et see Thebä ja Ülem-Egüptuse sõjavägedele käsumäärused välja annaks. Siis saadab ta Ethiopia asekuninga juure käskjalad ja annab sellele oma sõttaminekut teada. Selle peale tõuseb ta üles ja läheb templisse, kus ohvri tarvis kõik juba valmis seatud.

Amoni kuju seatakse kõige pühama paiga ette,

nõnda et ta nägu ettepoole on. Varao paneb kuju riidesse, toob talle magusat lõhna, annetab talle üksteise järele viis viiruki iva lõuna poolt, viis alauni iva põhja poolt, neli vaagnatäit punast vett ja neli vaagnatäit harilikku vett. Mitte põhjusest ei ole arvul neli eesõigus: maailmal on neli ilmakaart, ehk, nagu preestrid ütlevad, „neli maja“, mis meie ilmakaarte kohased on ja mitmesuguste jumaluste valitsuse all seisavad. Kuningas peab kõikidele ühesugust au avaldama. Sellepärast käib ta ka neli korda kuju ümber ja ohverdab igakord ühe neist neljast asjast, mis ohvrianneteks on seatud, iga majale või ilmakaarele ühe.

On vesi valatud, siis võtab ta preestri käest põimitud nahast silmuse, ja Amenhichopschuf, ta kõige vanem poeg, asub ta selja taha.

Alguslikult oli ohver tõsine söömaaeg, mida ohverdaja — olgu see kuningas, vürst või lihtne kodanik — oma käega valmistama ja jumalusele andma pidi. Siis läks ta välja vainule poolmetsikut pulli püüdma, teda kinni siduma ning tapma. Selle ühe osa põletas ta siis jumalakoja ees ära, ülejäänud osa jagas ta ohvri juures olejatele kookide, puu- ja juureviljaga ning veiniga. Jumal oli ligi kehalikult ja teisendiga, laskis omale riided selga panna ning ohverdada; ta sõi ja jõi laualt kõige paremat.

Ajajooksul oli alguslik toores jumalateenistus kaunimaks muutunud. Mis alguses päris pullijaht ning pidusöök olnud, oli nüüd silmakirja jahiks ja sööma-

ajaks muutunud. Ramses ei võida küll pulli püüdmisest üsna vabastada, aga temal ei ole tarvis teda ainult püüda ega selle eest hoida, et ta käest ära ei jookseks ehk teda sarvedega kaevaks. Templiteenrid toovad pulli oheliku otsas määratud kohale ning seovad ta parema jala paremapoolse sarvega ühte, sealjuures looma pead veidi tagasi tõmmates, ning lasevad oheliku üle pahema õla joosta. Selle läbi takistavad nad looma liigutusi ning teevad ta kaela võime tuks, kui ta kaevata tahaks. On see sündinud, siis sunnitakse pulli edasi minema. Aga niipea, kui ta ära tahab joosta, haarab aujärjepärija kahe käega ta sabast kinni ning Ramses viskab talle oheliku sarvede taha. Pull nagu jahmatab selle ootamata kallaletungimise pärast, jääb seisma ega tea, mis temaga õieti sünnib. Siis kargavad preestrid ta kallale, tõukavad pikali ja seovad ta jalad kinni. Selle ajaga võtab varao sirge, pika, kergest puust kepi kätte, millel kivist nupp otsas. See nupp tuletab nuija meele, millega tema esivanemad pulli surmasid. Niipea kui ohvipull kinni seotud, paneb ta kepi tema keha peale, otsekui tabaks ta teda, ja samal silmapilgul lõikab pühitsetud lihunik looma kaela läbi, ühest kõrvast teiseni. Üks tema abiline laseb vere vaskvaagnasse voolata ja viib selle soojalt jumalakuju juure. Teised jao-tavad mõne lõikega teised ohvriosad, nagu südame, maksa, põrna ja kintsud, kuna teised jälle muude osadega kuninga juure tõttavad. Ramses ohverdab kohe

iga tüki, kui see tema kätte tuuakse. Ta paneb need põrandale leibade, kookide ning kõiksugu puuviljaga hunnikusse. Amonil on ainult vaja kõige paremad ja maitsevamad osad välja valida.

Armulikult võtab Amon oma poja auavaldused vastu: „Mine rahuga, hea jumal, mõlemi Egüptuse valitseja, Usimarisotpunri, mina aitan, et sa tugevam oled kui võerad maad, ja et sa metsikute südamed hirmuga täidad.“

4. Sôjaväe kokkukutsumine.

PSARU ei ole üksi Thebä maakonna esimees ja krahv, vaid ta on ka lõunapoolse maa valitseja, see on, ta on terve Ülem-Egüptuse valitseja. Kui varao sõja tarvis käskis ette valmistada, sõitis Psaru kohe järgmisel hommikul välja ning laskis oma valitsuse all olevate maakondade mehed kokku kutsuda ning vilja tagavara koguda.

Täna hommikust saadik on ta laev Apu ees ankrus. Ta on sealse pärisvürsti Nachtmînu juures võeraks.

Apu on oma ketramisetööstuse poolest kuulus. Jõe pealt vaadates paistab sealt kihav elu ja talitus. Kalda ääres on vähemalt kolmkümmend laeva, mida umbes sada meest rõemsasti lauldes tühjendavad ja täidavad. Kaugemal ja kõrgemal kalda ääres on kuninglikud laduhooned, mida tornidega ilustud müürid

piiravad. Sinna ladusse pandakse vili, linane riie, puuvili, kangad ja loomad. Nende ladude taga asub aga vana linn. Uulitsad on seal kitsad ja vaiksed, mida ainult kangatelgide plagin segab, ja kus üksi lahjade koerte salgad ümber uitavad. Kesk linna asub väike puhas turuplats, kus umbes kakskümmend kaupmeest vaikselt mõtteid mõlgutades istuvad ning hommikust õhtuni ostjaid ootavad, kes aga ei tule. Linna hommikupoolses ääres on suur Mînu tempel. Põhjapool sünnitavad tihedate lehtedega ilusad aiad majade ning legendiku vahele rohelise valli. Need aiad on sügavate kraavide läbi üksteisest lahutud, mis suvel kanaale ja talvel uulitsaid sünnitavad. Aedade müüridel kasvavad metsikud põesad, nende oksad ulatavad kesk teed ja peavad möödaminejate nägudega alatasa sõda. Vürsti harilik elupaik on „suur loss“ kesk linna, jõest vähe maad eemal. See on peaaegu neljanurkeline ehitus, mida kõrge, paks, põletamata telliskividest väikeste ümmarguste tornikestega müür piirab. Kesk lossi on pikergune hoov, mille õhtupoolses ääres palee ja kolmel teisel küljel sõjariistade ladud, loomade, toidu ja tagavara aidad ning ka madalad majad, kus mitmesugused vürstiriigi ametikohad ja kõrgemate ametnikkude elukorterid. Nagu näeme, on see päris kindlus, mis isegi ümberpiiramise puhul vastu võib panna. Sealt on vanad Apu valitsejad sagedasti võidelnud oma mässavate alamate ning kallale tungivate beduiinide vastu, kes kõrbest äkki nähtavale

tulid. Sellest kindlusest on nad endid isegi varao vastu kaitsenud. Nad on mõnikord nälja läbi allaheitmisele sunnitud, väevõimuga aga iialgi. Nachtminu on sunnitud rahumõtteline olema. Ta võttis just siis, kui Psaru tulekut teatati, oma ülema ladude valitseja jutule. Igal ringkonnal ja kogu Egiptuses on oma iseäralik valitsuse kava, mida tema vürst, tema sündinud põline isand, vabalt ilma järele vaatamata juhib. Vürst peab ainult neid kohusid täitma, mis ta kaitsealusena oma kaitsjale isandale võlgneb: ta peab isiklikult teenistuses olema, iga aasta metalli ja looduseannete maksusid maksma ja sõjamehi andma, kelle arv kaitsemaa ja selle elanikkude suuruse kohane. Apus on igas majanduseharus oma peaülevaltaja: nagu loomade, põllutöö, aidade, ladude, ketramise vabrikute, soldatite ja pagarite üle. Need peaülevaltajad on vürstiriigi suurtsugu mehed ning sünnitavad väikese riiginõukogu. Nende hulgas ei puudu isegi ametlikkude käskude andja, kes oma kõrge isanda tahtmist ja käskusid riigialamatele teada annab.

Nachtminu teadis juba oma erakäskjala läbi varao käsku ja mõistis nüüd ka, miks Psaru tuli. Ta oli sedamaid kõik abinõud tarvitusele võtnud, mis elu talle õpetanud, et kuninglikku käsku täita. Iseäranis olid abinõud välja arvatud nende tarvis, kes sõjaväkke pidid astuma. Puhastverd egiptlane sõjamehe elu ei salli. Sellepärast põgeneb ka poolosa mehi, kes oma vanuse järele sõjaväesse kõlbavad, kohe mägedesse

peitu, kui sõjasõnumit kuulevad. Nad jäävad niikauaks mägedesse, kui nekrutide võtmine möödab ja sõtlaminejad nooredmehed juba teel on; vast siis tulevad nad kodukülasse tagasi. Nüüd ei annud Nachtmînu neile selleks aega; nad ei võinud oma vana kavalust tarvitada. Samal päeval kui kuninga käsk tema kätte jõudis, saatis ta igale poole käsu, et sõjaväe kogumise tarvis eeltöösid hakataks tegema. Külavanemad aga, kes oma all olevate meeste eest oma varandusega vastavad, võtsid need mehed, keda nad kartsid ära jooksvat, kohe valvuse alla. Sellepärast on kõik sõjakõlbulised nooredmehed Apus vangis; Psaru ise võib nende seast kõige paremad ja tugevamad valida, keda Süüriasse sõtta tahab saata.

Nachtmînu läheb külalisele vastu, teretab teda ja viib oma käekõrval vastuvõtmise saali. Vanad harjunud kojakombed ei ole siiski veel lõppenud, kui kõik vürstiriigi suurtsugu mehed valgetes riietes sinna on ilmunud. Terve päev läheb teretamisega mööda ja õhtu selle järele lauasõprade seltsis. Alles homme algab päris töö. Psaru ja Nachtmînu lähevad hommikul juba varakult sammaskäiku hoovi peal, kus nad päikese eest varjatud on, ja sõjaväe ülem tuleb oma leitnandiga nende juure. Nekrutide vastuvõtmise tarvis seatud kirjutajad toovad puldid ning nimekirjad kaasa ja kõssitavad, kirjutamisesulgi kõrva taga hoides, nende selja taga. Tosin politseinikka, osalt kohtuteenrid, osalt timukad, asuvad nende mõlemile poole.

Igaühel on kepp käes ja valmis esimese märguandmise peale lööma. Maamehed, kes ülemate käsu peale ennast külade kaupa salkadesse seadnud, ootavad juba päikesetõusust saadik lossivärava taga. Nachtmînu märguandmise peale annab käskjalg väravavahile luba neid sisse lasta. Esimene salk ilmub.

Kõige ees sammub pürjermeister või külavanem, kes midagi lipusarnast käes hoiab. Vürsti ja varao saadiku ette jõudes, laseb ta põlvili ja teretab, kuna mehed mõne sammu tema seljataga sügavasti kummardades ning käsa allapoole hoides seisma jäävad. Kirjutaja loeb nüüd nimekirjast külaelanikkude nimed ette, teatab kõlbuliste noortemeeste nimed. Nüüd loetakse nekrutid üle ja võrreldakse nimekirjaga. Kirjutaja hüüab iga mehe nime, kes siis käe ülesse peab tõstma. Kui keegi puudub, siis küsib sõjaväe ülem külavanemalt: „On äraoleja haige või käsuvastane? On tal niisugune teenistus või midagi viga, et ta tulla ei võinud?“ Külavanem annab seletust, kuid väriseb sealjuures kõigest kehast. Ta teab, et politseiametnik, kes sealjuures seisab, siis talle kohe naha peale annab, kui ta vastuse või vabandamisega rahul ei olda. Niipea kui nekrutid vastu võetud, lahutakse nad oma küla-sõpradest ja pannakse lossiruumi vahi alla. Teised aga, kes vabaks saanud, tõttavad ruttu koju, õnnelikud, et seekord ainult palja hirmuga pääsesid.

Nõnda kordub see iga küla meeste juures uuesti. Kuigi kirjutajad kiirelt kirjutavad, et seda kurba sündmust, ruttu lõpetada, kestab nekrutide vastuvõtmine ometi mitu päeva. Hommikust õhtuni on ainult nimede hüüdmine, marssimine, kepihoobid. Sugulased ootavad värava taga ja tahavad omaste saatusest teada.

Harva tulevad mehed, kes Süüriasse või Ethiopiasse sõtta lähevad, veel tagasi. Sellepärast nutab terve perekond oma soldatiks võetud poja ja venna kui surnu järele. Nii pea, kui ühe küla mehed hoovist välja lähevad, tulevad naised ja pärivad, kes nende sugulastest koju jääb. Need, kelle mees, poeg või vend enam koju ei tule, hakkavad nuuksuma, katavad näo ja pea tolmuga ning kaebavad nagu matuselised.

Viimaks viiendal päeval vaatab Psaru ise nekrutid üle ja laseb need kõik koju, kes tema arvates küllalt tugevad ei ole. Aga kuussada meest, keda vürstiriigist seaduse järele nõutakse, jäävad sinna.

See oli tema ülesande kõige raskem osa, kõik muu sündis kergesti, masinlikult.

Igas maakonnas on peale talupoegade, kes soldatiks ei taha minna, ka suurtsugu mehi, kellel kroonuteenistus põliseks kohuseks. Igal suurtsugu perekonnal on vürsti- ja ka kuningriigis väikene, umbes kolme ja poole hektari suurune mõis tarvitada. See on laenumõis, mis otsekohesele järeltulijale või sugulasele päranduseks võib jääda, kuid ikka ainult selle tingimisega, et nad endid sõjaväeteenistusse

peavad kohustama. Need mehed on iseäralikku nimekirja üles tähendud, mis osariigi valvusel seisab. Rahu ajal kutsutakse nende seast ainult väike osa teenistusse, kes siis vürsti või varao ihukaitse väesse astuvad. Sõjaajal peavad aga kõik sõtta minema, kui neil vabandamiseks mõjuvaid põhjusi ei ole, nagu kidurus, vanus ja ajutine haigus. Ei suuda isa vanusenõrkuse pärast ise sõtta minna, siis peab ta oma poja saatma, ei ole tal poega, siis lähema sugulase. See käsk täidetakse ruttu. Kui julgus neid ei ajaks, peaksid nad ometi oma kasu pärast õigel ajal teenistusse ilmuma. Paneksid nad vastu, siis kaotaksid nad elu ja valitsus võtaks mõisa ära ning nende perekonnad jääksid hädasse.

Nekrutid on viimaks ometi vastu võetud. Nüüd antakse neile sõjariistad kätte. Harilikus elus ei kanna egiptlane iialgi sõjariista. Ainult karjasel, kes üksikus paigas või mägestikus karja hoiab, on rauaga löödud kepp, viskoda, vibupüss, nool, nuga või põueoda käes, millega ta ennast metsloomade või ümberuitavate beduiinlaste vastu kaitseb. Sõjariistad hoitakse ladudes, sõjariistade majas, luku taga, hobuseväe loomad aga hobusekasvatamise asutuses.

Sõjavankrid ja hobused on võersilt Egiptusse toodud. Alguses tarvitati neid Aasias. Aga pea õppisid ka egiptlased vankrid valmistama, mis Aasia omadest paremad ja oma kerge ehituse poolest eeskujulised olid. Mees võib oma vankrit õlal kanda

ega väsi sealjuures. Vankri ehitamise juures tarvitakse ainult puud. Metallisid: kulda, hõbedat, rauda ning pronksi tarvitakse ainult väikesel mõedul ehtesjadeks. Vankriratastel on mõnikord neli, mõnikord ka kaheksa kōdarat, enamasti aga kuus. Vankritelg on sitkest akaatsiapuust.

Aasialasi on enamasti kolm, egüptlasi aga ainult kaks vankril: võitleja sõjamees ja hobustejuht, kes hobuseid juhib ja võitluse ajal kilpi hoiab.

Sõjariistade jagamine on pidupäev, mida suure hiilgusega ilustakse. Kus varao ise viibib, siis on ta algusest lõpuni seal juures. Mujal aga vaatavad seda sõjavägede ülemad ja vürstid pealt; on ju auasi selle pidu juhataja olla. Kõik mehed, kes Aasias soldatiks võetud, kogutakse lossihoovi, kus nad ritta seatakse. Seal on maanekrutid, suurtsugu mehed ja vankritel võitlejad. Esiti marsivad nad harilikult sõjaväe viisil edasi-tagasi, siis jooksevad nad, hüppavad ridades ning jäävad viimaks järsku seisma. Siis lahkuvad read ja võitlevad kakshaaval vastamisi.

Kui nad tunni või kauem võidelnud, asuvad nad jälle endistesse kohtadesse. Sõjariistade ülevaataja avab laduruumid ja hakkab sõjariistasid välja jagama. Ainult kuningad, vürstid ja mõni palgatud sõjamees kannab raud- või vaskkiivrit ja vasksoomustega kaetud nahksärki. Egüptlastel on kõige paremal juhtumisel vöödilise rätik või paks müts peas ja mõnikord katab nende alumist keha ning reisi nahkribadest

kokkuõmmeldud pikerümmargune põll, mida vöö kinni hoiab. Kilp on kergest puust tehtud, alt neljanurgeteline ja pealt ümmargune raam, härjanahaga ületõmmatud, tema keskpaias on metallist 20 mm. laiune kumm, mida võitluse ajal käepidemest kinni hoitakse. Kilp on nõnda ütelda liikuv vall, mida pahema käega hoitakse ja mille tarvitamine suurt osavust nõuab. Kui selle varjul kõssitaja soldat vaenlase noolt või viskoda tulema näeb, siis püüab ta selle kilbi raudkummiga vastu võtta. Kui see korda läheb, siis langeb nool maha, vastasel korral tungib see aga kilbist läbi ja võib soldati rinna läbi puurida.

Kallaletungimise sõjariistaks on soldatil kuuejala pikkune oda, siis plik, kirves, nui, vibu ja nool, põueoda, lühikene mõek ja sagedasti ka laiateraga puss, mis iseäranis kuningate armsam sõjariist. Iga mees saab laduvalitsejalt oma väeosa kohased sõjariistad, hobuseväe mehed aga „hobuste ülema“ käest igäüks ühe vankri ja kaks hobust. Kohe rakendab hobustejuhht hobused vankri ette ja paneb mõlemile poole vankri äärde kaks ambutuppe ja ka kaks suurt noolteja viskodatuppe.

Pärast sõjariistade jagamist algavad sõjaväe harjutused uuesti, kuid seekord teise plaani järel. Umbes kakskümmend ambukütti algavad. Nad asuvad ridadesse ja kargavad äkitselt sõjakisa tehes välja, keerutavad, vibutavad peakohal sõjariistu, panevad oma ambud maha ja võtavad nad sealt veidrate

liikmete liigutustega jälle ära. Kuna nad nõnda edasi-tagasi liiguvad, plaksutavad seltsimehed neile taktis käsa ja löövad kaht viskoda vastamisi. On see metsik etendus mõnda aega kestnud, algab paraadimars. Vankritel võitlejad asuvad kõige ette, siis tulevad kerged väeosad, meeste pead on paljad ja neil ei ole põllesid ega kilpi, vaid hoiavad ambut pahemas käes, lipukandja käib nende paremal poolel. Nad sammuvad kinnistes ridades. Neile järgneb puhkpillide saatel raskete sõjariistadega jalavägi, meestel on vöödiliised mütsid peas, nahkpõll niuete ümber, kilp ja oda pahemal õlal, kirves paremas käes. Juhatajal sõjariista ei ole, vaid ta kannab ainult komandokeppi käes. Kui kõik mööda jõudnud, astuvad ohvitserid ja lipukandjad ridadest välja, tervitavad põlvili langedes vürsti ja sellega on pidu lõppenud.

Järgmisel hommikul vara tulevad soldatid reisi tarvis teemoona vastu võtma. Hobuste peaülem on hobuste tarvis määratud osa heinu ja vilja juba valmis pannud. Ka pagarite ülem ei ole tegevusefta seisnud. Ta on nii palju leibasid küpsetanud kui väeosa neljateistkümne päeva jooksul tarvitab. Leibadeks ei või neid õieti nimetada, vaid need on väikesed, ümmargused, mustad, tihedast tainast koogid, mis ruttu ära kuivavad, kividõvaks muutuvad, ja mida ainult veega pehmeks leotades süüa võib. Soldatid tulevad rongikaupa lähemale. Iga mehel on linasest riidest kott käes, kuhu ta ettekirjutud suuruses saadud tagavara

paneb. Suurte sõiduriistadega laevastik ootab neid. Sinna asuvad nad hobustega koos, kuna vankrid ja paunad kajutite katusele pannakse. Nad peavad kahe nädala pärast peaväega kokku puutuma, kelle varao Zalusse, Niiluse suu hommikupoolsesse piiresse, kokku on kogunud.

Ka varao armastab sama, kui suurem osa kuningaid, oma ihukaitseväesse metsikuid mehi koguda. Nende metsik välimus, võerad sõjariistad ja riided saavad tema alamate peale suuremat muljendit avaldama ja tema pühaduse sära nende silmis kergitama. Ta kogub nad kõrbesuguharudest, iseäranis aga mere- röövlitest kokku, kes aeg-ajalt kaugelt Greekamaalt, meresaartelt või Väike-Aasiast Egüptuse rannale tulnud. Ühe Schardana suguharust pärit sõjaka trobikonna peale tungiti äkitselt ja võeti nad peaaegu kõik vangi. Ramses pidas need oma lähedal, asutas nendest omale ihukaitseväge ja täiendas seda uute vangidega. Need olid pea tema sõnakuulelikud kaitsejad. Schardanlane kannab Egüptuse pikka alusriiet ja selle üle õlapaelte abil lühikest, alt mõlemile poolele lõhkist, paksu, musta ja valge vöödilist vammust. Tema sõjariist on pikk kaheteraga mõek ja ümmargune, kullatud metallist ruuduga nahkkilp. Peas on tal ümmargune kuklakatteta kiiver.

Pärismaa soldatid on neljale Egüptuse jumalale pühendud. Terve sõjavägi on Amoni, Râ, Phtah ja Sutechu legionidesse jaotud. Kõik vägi, mis maakondadest kokku kutsutud, jaotati nimetud jumalate legionidesse. Apu mehed asetati Amoni legioni. Sõja-

vankrid sünnitavad iseäralise sõjaväe osa, mis kuninga ja tema poegade otsekohesel juhatusel seisab. Võer-silt palgatud soldatid, Egiptuse jalavägi ja vankritelt võitlejate väeosad on kõik üksteise peale kadedad. Egiptlased kaetsevad schardanlasi selle aukoha pärast, mis varao neile võitluse puhul annab. Hobusevägi, kus suurtsugu meeste pojad teenivad, põlgab neid legionisid, kus fellahid ning palgatud mehed asuvad. See kadedus ja hõõrumine üksikute väeosade vahel võiks hariliku sõjaväe juhatajale kardetavaks saada, aga Ramses oskab endale sellest kasu võita; sest selle läbi õhutab ta soldatite seas auahnust.

Egiptuse laevad peavad jõel ja merel sõitma. Laevakere, mis ümmarguse põhjapuu peale ehitud, on kitsas, madal ja katusega kaetud. Mõlemilt poolt kõrgemale kerkides läheb ta kitsamaks. Metallist soomus kaitseb tugevate nõõridega laevanina, mis kolme meet-rini veepinna üle ulatab. Siis kääneb ta ülespoole ja on ühe meetrivõrd laevakerest kõrgem.

Laeva pära on kõrgem ja pikem kui ta nina, lotusroosivarre taoline, mille otsas lahti löönud õis sissepoole käänatud. Laeva eesotsas ja taga on puuvõrega piiratud lampkatus, otsekui tornid. Laev käib madalalt, tema allaruumi mahub ainult reisu-kraam ja sõjariistad. Ta äär on umbes viisküm-mend sentimeetrit üle veepinna, ja üsna ääre vastas on aerutajate pingid, nõnda et nende mõlemi poole ääre vahel ainult ühel paadil ruumi on. Muidu

leidub laevaruumis kaubapakkisid, soldatid ja orjasid ning ülemäära reisijaid.

Aerutajad, viisteistkümmend meest ühes salgas, on ainult egiptlased, igal mehel oma aer. Laevatüüriks on kaks tugevat aeru, mis laeva püüab sambas peale seatud. Neid juhib üks tüürimees. Kesk laeva on umbes kaheksa meetri kõrgune mast, mida mõlemilt poolelt laeva otsast kaks tugevat köit hoiavad. Kahe kõvasti kinni köidetud purjeraa vahel on umbes viieteistkümmend meetri pikkune puri. Laeva peal on kolmkümmend aerutajat, neli mastivahti, kaks tüürimeest, üks püüaja laeva ninas, kes tüürimeestele laevajuhatamise juures märku annab, ja üks aerutajate ülem. Nõnda on soldatite ja reisijatega kokku üle viiskümmend inimest laeval. Võitluse ajal pannakse laevale tormivari peale, nõnda et selle äär kõrgemaks saab ja aerutajate keha katab ning ainult nende pead välja paistavad. Soldatid on laeva peale ära jaotatud, kaks seisavad laevaninas, üks istub masti otsas selleks seatud korvis, teised on laevalael ja püüavad sealt vaenlaste peale ambudega lasta ning nooles d pilduda.

5. Lossi elu.

KUI nekrutid võetud ja ära saadetud, vaatas Psaru maksunimekirja läbi. Ka võttis ta need riided vastu, mis linn ketramistetöökodade pealt maksma oli kohustatud. Ka võlgneva ja hariliku viljamaksu, mis kuninglikkudes aitades oli, võttis

ta vastu. Kõik viidi laevadele ja tema oleks juba Thebässe minemas olnud, kui Nachtmînu teda mitte paariks päevaks omale külaliseks poleks palunud. Nachtmînu armsam suvemaja oli linna põhjahommikupoolsel serval. Apust hommikul vara ära minnes, võetakse väljatee, et maantee käänakutest pääseda. On just ubade õitsemissaeg, mille varred nii kõrged, et inimesed ja loomad peaaegu nende lõhnavate lehtede varju kaovad. Ubade vahelt välja tulles, jõutakse durra- ja viljaväljadest mööda. Siis paistavad mõned palmide salgad, teed aga takistab umbes viieteistkümmne meetri laiune, seisva veega, käänlev kanal.

Lihtsate, madalate savist onnidega küla tuleb nähtavale. Pahemalpool kanali kaldal hakkab väikeste tornikestega teliskivimüür paistma, mis tunnistab, et mõne suurtsugu mehe maja lähedal on. See on Nachtmînu suvemaja. Auväravast minnakse sisse. Muidu on värava müür teliskividest, aga ta piidad on valgest liivakivist, simside ja pealkirjadega. Üks pealkiri teatab, et Nachtmînu isa selle umbes kolmekümne aasta eest ehitanud. Väravad on puhtast seedripuust, paksu pronksiga löödud. Need väravad avatakse vürsti ja tema võeraste eest ainult pidupuhkudel, muidu käidakse pahemal poolel olevast aiaväravast sisse.

Aed on neljanurgeline, igast küljest sada meetrit pikk, ja teda piirab vaevalt kahe jala kõrgune lahtistest kividest müür. Aed on mitmesse osasse jaotud ja iga

jao vahel on madal müür, ühest osast teise pääseb lihtsalt tehtud ja maalitud väravate läbi. Seal kasvavad osalt vilja-, osalt ilupuud, mõned koguni võeralt maalt toodud.

Hoonete vahele on neli tasamõedulist tiiki kaevatud, nende ääred on kivist ja tiikide pinda katavad suured lotuslille õied, kuna pardid vee sees padistavad. Aiamüüri taga on tihe akaatsia ning palmide mets, mis suvemaja tolmuse kõrbetuule eest varjab. Puude oksadel pesitavad ja laulavad tuhanded linnud, nagu toonekäod, varblased, roheliste sulgedega sireened ja hallid, mustakaelaga turteltuikesed. Jgal pool asub täiesti kõrbe tühjuse ja palavuse vastane olukord. Siin on mõnus ja võib päikese palavuse eest varju leida. Sealst väravast sisse astudes saab kohe aru, miks vaga egiptlane oma hinge kõige suuremaks õnnistuseks seda peab, et hing jälle tagasi tulla ning nende puude all asuda võiks, mis ta ise istutanud, ja nende tiikide ääres välja puhata, mis ta ise kaevanud, et seal „magusat põhjatuule õhku“ sisse hingata. Lai lehttänav viib suurest väravast majani. Mitu rida maalitud puusambaid kannavad seda lehttänavat. Nende vahel on sirgetes joontes viinapuud istutud, mille vääned pea kohta tiheda lehtkatuse sünnitavad.

Jga aasta nopitakse Nachtmínu enese ülevaatuse all viinamarja kobaraid. Orjad lõikavad need vääne küllest lahti, panevad korvidesse ja suruvad nendest siis pikkades kottides mahla välja. Sellest saab hea

subkrune vein, mis kergesti hapuks läheks kui seda mitte vaiguga ei segataks.

Kummagil pool elumaja on väikene aiamajakene ja nende ees väikene tiik. Seal mängib vürst pärastlõunal dambretti või vaatab vaikides partide padistamist.

Sealt veidi kaugemal on teine aed, kus tagavaraaidad, tallid ja põllutööriistad sees.

Suure vaeva ja raske tööga tehti maa suvemaja ja kõrbe vahel juurevilja-aiaks. Tarvilik vesi juurevilja kastmiseks võetakse mitme kaevu abil kanalist. Kaevud on vinnadega. Vinn, pikk palk, on kahe posti vahel, ühes otsas on tal teliskivist raskus, teises otsas aga kook, mille külles palmilehtedest ämber ripub. Üks fellah vinnab hommikust õhtuni kaevust vett, mis ta selleks seatud tõrde kallab. Seal kannab aedniku õpipoiss vett kapaga ühte rendi, poole vett kaotab ta teel ära. Rennist jookseb vesi määratud paikadesse. Need paigad on mullavallide läbi suurematesse ja vähematesse neljanurgelistesse „majadesse“ jaotud, milles juurevilja kasvatakse. Vesi voolab majast majasse, kuni põllu viimase lõpuni. Ülejäänud vesi kogutakse suurtesse loikudesse, inimestele ja loomadele joogiks. Seal aias soetab vürst omale terve aasta juurevilja: sibulaid, kurkiseid, kaunvilja jne.

Maa, mida korralikult ei kasteta, vaid ainult kanalist nõriseva vee läbi niisutakse, ei ole mitte paljas. Kuhu vesi iganes tungib, seal hakkab rohi ja umbrohi lopsakalt lokkama ja nädalate kaupa õitsevad

50

seal roosa, lilla ja kollaste õitega lilled. Kuhu vesi enam ei ulata, sealt kaovad taimed sedamaid. Hari tud põldudel söövad talve ajal loomad. Kari jääb kuus-seitse päeva ühte kohta, niagab öösel nurmel ja joob kanalist kokkukogutud veeloikudest. On see osa nurme paljaks söödud, siis minnakse teise ja tullakse alles siis külasse tagasi, kui tema omaniku nurmed paljaks söödud. Karjased on harjunud karjade juures elama ja sünnitavad iseäralise seisuse. Nende eluviisid on karmimad ja nende iseloom metsikum kui teistel inimestel. Habeme ja juuksed lasevad nad pikaks kasvada. Mõnel on koguni punased juuksed, ja sellepärast hoiavad vagad inimesed nendest eemale. Egüptuses valitseb ju üleüldiselt see arvamine, et punaste juustega inimesed ning punased loomad Siti seltsimehed on, selle Siti seltsimehed, kes Osirise ära tappis ja keda sellepärast kurjavaimuna põlatakse.

Vabal ajal punuvad karjased mattisid, valmistavad ja keedavad loomade nuumamise tarvis klimpisid. Nende seisukord beduiinlaste ning metsloomade vastu on sagedasti õige raske. Üleüldiselt on nad aga rõmsad inimesed, kes hea meelega laulavad ja iga tööd põlgavad, mis istudes tehtakse.

Järgmistel päevadel lõbustavad herrad endid küttimisega.

Öösel pannakse kuristik järve ääres järskude kaljude vahel võrkudega kinni. Siis minnakse kaugelt ringi umbes tosina koeraga teise kuristiku otsa ning

asutakse sinna peitu. Hommikul lähevad ümberkaudu metsloomad seda teed mööda järvele jooma. On juba umbes sada looma neist mööda läinud, siis pannakse ka kuristikuteine ots võrkudega kinni ja metsalised ongi lõksus. Koerad ajavad nüüd need loomad kokku ja Psaru Nachtmînuga, kes sinna lõksu-aeda omale seisukoha võtnud, laseb nooltega suurema vaevata loomad maha, kes aga laskmise kaugusse tulevad. Seal on jänesid, antilopesid, jaanalinidusid, shakalisid, ilvesi, isegi vöödilisi ja plekilisi hüänesid. Enne kui kaks tundi mööda jõudnud, on kõik kinni püütud, haavatud ning surmatud.

Kõrbes elada sealsete suguharude arvamise järel veel koledamaid elajaid, keda aga õnnekombe vähem olla kui lõvisid. Seal olla sfinksid inimestepeadega, shakalikehade, kotkapeade ja käokulli tiibadega kotkaid ning ussipeadega tiigrid. Ükski ei või aga kiidelda, et tema sarnase looma ära oleks võitnud. Need hoidvad inimestest eemale, kuigi nad temast kerge vaevaga võitu saaksid. Pealegi peab neid eemalt silmapiiri takka nähtama.

Psaru ei ole noormees; lõbusa meelega, kuid väsinult tuleb ta koju.

Nachtmînust lahkudes kogub ta teel kõik laevad kokku, kus peale vilja kümnese-maksud laaditud on. Aitade peavalitsejad kutsuvad ta ennast saatma. Nad peavad oma hoole eest tasu saama. Ta ise tahab

neid varaole esiteleda. Neid peab kuld-kaelakeega austatama. Üks nädal pärast Apust lahkumist jõuab ta jälle koju.

6. Haigus ja surm.

KAKS lühikest lööki värava peale äratasid Psaru üles: käskjalg kutsub ta varao juure. Iialgi ei ole ta sündmatal ajal kutset saanud kui praegu. Haigus, mis ta pea arvas mööda minevat, oli öö jooksul veel halvemaks läinud. Ta pea on tuline ja raske, keel kuiv ja kibe, keha valutab ning imelikud tõmbused käivad tal aeg-ajalt tervest kehast läbi. Aga siiski, kui varao kutsub, peab sõna kuulama. Ta tõuseb üles, värvib huuled ja näo, et oma kahvatust varjata, siis paneb ta omale pikkade lakkidega paruka pähe — see ei ole iial ta meelest nii raske olnud kui täna — siis võtab ta valge linasest riidest mantli ümber ning ronib vaevaga vankrile.

Vankrilt maha astumata, tõttab Psaru üle muruplatsi, kus Schardana ja Egüptuse ambumehed vahil, annab ennast vahtide pealikule tunda ning sõidab siis takistamata oma saatkonnaga, maksuvõtjate ning maa ametnikkudega, palee auhoovi.

Troonikõrgus, kus kuningas alamaid jutule võtab, on just värava vastu. Ta sünnitab palee esimese külje ja on varao eraruumidega otseteel ühenduses. Troonikõrgus ehk lava on neli-viis meetrit kõrge ja ta ümber

võre, mille sein sinise ja punase kujutud padja sünnitab, seda lava katab kunstlikult puust väljalõigatud troonikatus. Katust kannavad puust heledate värvidega sambakesed, mille ülemised kupud kirjude lipukestega kaunistud.

Samal silmapilgul kui Psaru vankrist välja astub ja kahe samba vahel silmili heidab, ilmub Ramses oma abikaasa Jsino fritariga oma looshesse ja räägib temaga mõne lahke sõna, kuid Psaru ei vasta talle midagi. Kojukomane nõuab, et alamad varao ees tummad ja kanged, jah, täiesti eluta peavad olema. Ta ei suuda kõneleda ega jaksa oma liikmeid liigutada, ta süda ei tuksu enam, ta ei teagi õieti, kas ta on surnud või elab ta veel. Vast siis tohib ta mõistus tagasi tulla, kui varao ühele „sõbrale“, kes aujärje ees seisab, ütleb: „Ta tõstetagu üles, et ta minuga kõneleks.“ Selle pühaliku lubamise peale asub Psarusse jälle elu ja ta tõuseb üles. „Sa tulid jälle rahuga koju ja oled oma asjad hästi korda saatnud“. Siis kõneleb ta edasi: „Aga eks need ole aitade pea-ülevaatajad ning kirjutajad, kes su selja taga seisavad?“

„Need nad on, kõrge valitseja ning isand. Nemad on sinu kasuks nüüd rohkem korda saatnud, kui keegi seda enne jumala Râ ajal on teinud. Nemad on ühe aasta jooksul rohkem vilja kokku kogunud, kui kolmekümne aasta jooksul lõigatud.“

„Mis sa räägid, on hea“, ütleb varao ja siis, kuninganna poole pöördes, kõneleb ta edasi: „Seal

on Psaru, kes maalt tuli; kas ei ole ka sinu meelest nii, nagu oleks ta seal talupoja välimuse ning kombed omandanud?“

See nali avaldab kuninga suurt rahulolemist ning sünnitab kõigile lõbu: kuninga järel hakkab kuninganna naerma, siis ta „sõbrad“ ja nõnda käib naer ülematest kojaringkondadest kuni alamateni. Nüüd kutsub varao oma varandusehoidja ja ütleb: „antagu kulda, palju kulda kiiduväärt maakonna valitsejale, Thebä krahvi Psarule, temale, kes õnneliku vanuse osaliseks saanud ja kes iialgi ei ole eksinud.“ Nüüd tuuakse lauatais kuld- ja kulla ja hõbedaga segatud kaelakeed ja käevõrud, mille suurus ja raskus teenistusevääriline. Varao võtab ühe kee ja viskab lavalt alla. Kuninganna teeb tema eesmärgi järel. Kolm printsessi, kes nagu ajaigavuse pärast sinna tulnud, loobivad teised alla. „Sõbrad“ panevad kõige suurema kee Psaru kaela ning palju vähemaid selle külge, mis kullast kilbina tema rinda katavad. Psaru seisab üles tõstetud kätega sirgelt trooni ees ja hakkab kuningale tänuhümnust laulma: „Aulik on sinu tõusmine, oh helde vürst, Amoni armuosaline, sina, kes sa igavesti elad nagu Râ ise, ja sinul on tema kestvus.“

Nüüd astuvad suurtsugu aukandjad troonikõrguse mõlemist uksest hoovi, neil on kaelakeed ja käevõrud käes, millega nad ametnikka ehivad. Viimaste südant täidab tänutundmus, ja nad avaldavad varaole kummardades ja igal tänamise kombel tänu. Esiti tõsta-

vad nad käed üles, kuna nad püsti seisavad, siis lan-
gevad nad põlvili, nägu vastu maad pannes. Siis tõu-
sevad nad püsti, kuid seljad on kummardades kүүrus
ning käed ripuvad allapoole. Üks kirjutaja märgib
ruttu antud ehted ja ka nende saajad üles, kuna sol-
datid oma tubadest välja tulevad ja nendega, keda nii
palju austud, ühes hõiskavad. Siis toovad orjad
suurte kruusidega veini ja õlut. Seesugune läbisega-
mini kihamine kestab mõne minuti ja näitab kuninga
perekonnale lõbu sünnitavat.

Viimaks lahkub Psaru sealt. Kui ta paleest välja
astub, tormavad kohe ta perekonna liikmed talle vastu,
nende hulgas ka orjad ning ta saatkonna inimesed.
Nad tahavad teda armastuse avaldustega ära lämma-
tada, suudlevad ta käsa, jalgu ja riideid ning soovi-
vad õnne. On Psaru ka raskesti tööd teinud, sai ta
nüüd ka selle eest suurepärase tasu. Üks seesugune
tund, nagu ta täna mööda saatnud, kaalub kõik endi-
sed raskused üles.

Toreduse ja ärituse pärast ei vankunud Psaru
pidu puhul silmapilkugi. Aga valu võtab ta üle veel
enne võimust, kui ta paleest lahkuda jõuab. Koju
jõudes, tuleb ta vankrilt enam langedes kui astudes
maha ja langeb oma abikaasa kaenlasse, kes talle
vastu tuleb õnne soovima. Ta vabastakse sedamaid
kuldsest koormast, mis ta rinda rõhub. Siis võetakse
ta riidest lahti ning viiakse voodisse. Aga ta mõistus
ei ole enam selge, ta on valu pärast uimastusse lan-

genud. See ei ole enam möödaminev haiglane olek, vaid tõsine haigus, ja, jumal teab, kudas selle lõpp võib olla.

Egüptlased ei suuda uskuda, et haigus ja surm loomulikud ning möödapääsemata asjad on. Nende arvates peab kord alanud elu lõppemata edasi kestma. Kui õnnetus seda järsku seisma ei paneks, mis põhjusel peaks ta siis seisma jääma? Selle arvamise tõttu ei sure Egüptuses inimene mitte ise, vaid keegi või mingi asi tapab tema ära. Tapja on sagedasti siit maailmast ja kergesti kättesaadav: teine inimene, loom ja eluta asi, nagu näit. mäest lahtipääsenud kivi või puu, mis möödamineja peale langeda ja teda surmata võib. Sagedasti on tapja aga ka nägemata maailmast, kes ennast ainult oma tigea pealetungimise läbi tunda annab. See on mõni jumal, vaim või mõne surnu hing, kes elava inimese salaja oma võimu alla võtab või temast vastupanemata jõuga kinni haarab. On kehasse aga tige võim juba maad võtnud, siis purustab ta inimese luud, imeb tema üdi ning joob ta verd, närib ta sisikonda ning südant ja sööb ta liha ära. Mida kaugemale ta oma hävitusetööga jõuab, seda rohkem kahaneb haige jõud. Siis tuleb surm tingimata, kui korda ei lähe paha vaimu pakkumisele, enne kui ta oma kolea hävitusetöö lõpule on saatnud.

Châit kutsub vaimudetaltsutaja oma abikaasa juure.

Nibamoni sarnast ei ole terves Thebäs, tema võib ka kõige raskema peavalu parandada. Ta tuleb

õhtu eeli kahe teenri saatel; üks kannab nõiaraamatut, teine aga väikest kastikest. Selles kastikeses on kõiksugu tarvilikud asjad, neist võib kohe talismanisid valmistada: seal on mudelisavi, kuivatud ja värsked taimed, pühitsetud riidetükid, punast ja musta tinti, vahavigurid ning põletud savi. Ta vaatab aga kord haige peale ja teab ka kohe haiguse põhjust: öösel käib üks surnu Psarut katsumas ja see hävitab ta aegamööda. Veidiaegse mõtlemise peale võtab nõid savi, segab selle mõne rohukõrrega ja teeb sellest siis kaunis suure muna, kogu selle tegevuse juures pomiseb ta oma raamatust poolvaljult kõige vägevamaid nõiasõnu.

Nibamon kordab nõiasõnu neli kord ja paneb muna siis haige pea alla.

Tuleb surnu tuleval öösel jälle, siis ei ole tal enam võimust, ta ei või enam midagi teha. Tema võimetus kestab niikaua, kui muna vana paiga peale jääb.

Châit näib selle seletusega rahulikumaks jäävat ning laseb mõned kuldsõrmused püha mehe pihku libiseda ja palub teda homme jälle tulla, et ta siis oma tegevuse tagajärge tähele võiks panna.

Öösel magas Psaru rahutult ja teisel hommikul hakkas ta nina verd jooksma ning seedimine läks rikke. Need nähtused teevad Nibamonile küll tuska, kuid ei pane teda sugugi imestama. Kurjad ei lahku oma saagist heameelega. Nad võtavad kõik oma jõu kokku,

et teda nõia käest tükkhaaval ära kiskuda. Vaim, kes peast ära aeti, asub nüüd haige kehasse, sealt põgeneb ta ainult uue võitlemise peale.

Nõia teisel abinõul ei olnud paremat tagajärge kui esimesel. Päevad jõuavad mööda, aga haigus ei parane. Peavalu on küll kadunud, aga ta tervet keha katavad ümmargused roosad plekid. Ta jõud kahaneb ja tuim olek kasvab. Psaru ei näe enam märkamagi, mis temaga sünnib. Nõid ei võinud aidata, nüüd peab arsti kutsuma. Pschadu on Heliopoli templis õppinud ja praegu varao ülem ihuarst, tema on paljuid parandanud, kui teised juba lootuse kaotasid. Esimene muljend, mis haige arsti peale avaldab, ei ole hea, kuid ta ei lase seda märgata ega taha perekonda ehmatada. Ta pärib haiguse nähtusi ja katsub siis haige pealaest jalatallani läbi. Kahtlemata pesitseb see haigus siskonnas ja selle iseloom on vähemate nähtusteni Thoti raamatutes kirjeldud. Haigus on kaua hooletusse jäetud ja juba nii kaugele tunginud, et ükski inimlik võim talle tõkkeid ei või teha. Pschadu kirjutab rohtusid, seda teeb ta enam oma südametunnistuse rahustuseks kui selle lootusega, et haigele veel abi võiks anda. Öö algusel äratab kange kõhuvalu haige unest, tal on kange palavik ja hakkab oksendama. Need on läheneva surma märgid.

Châit ei lahku enam abikaasa voodi juurest ning lapsed, kes toas kükitavad, ootavad hirmuga viimast tundi. Vaikust segab üksinda ühe või teise naisorja

vali nutt, kes suure häälega kaebab: „Oh mu isand, mu isand, oh mu armuline!“ Neid sõnu kordavad teised orjad valju paisuva häälega.

Öösel, vastu hommikut, äratavad nutt ja kaebamine naabrid unest ja kuulutavad, et kõik möödas. Abikaasa, lapsed, sugulased, orjad, terve perekond on korruga nagu hulluks läinud. Nad langevad surnukeha peale, kallistavad teda, nad ujutavad teda sõna tõsisel mõttes oma pisaratega. Siis löövad nad omale vastu rindu ning kisuvad oma riided lõhki. Mõne minuti pärast lahkuvad naisterahvad surnukambrist ja tõttavad paljajalu ja paljaste rindadega, lahtiste juustega ja tuhaste peadega tühjadesse uulitsatesse. Jgal pool ühinevad nendega onupojad ja onud, sõbrad ja tuttavad poolikult riides, ja tõttavad siis edasi. Peavalitseb terves linnajaos metsik kisa, millest isegi võerad oma majades osa võtavad. Selle ajaga pesevad aga orjad, kes surnu juure jäid, surnukeha ära, ja viivad ta ruttu palsameerida. Kui naisterahvad kahe tunni pärast koju tagasi tulevad, on majauksed lahti, tuli kustunud ja toad tühjad. Psaru on oma „maapealsest“ kodust lahkunud, ja paik, kus ta eila veel isandana valitses, ei tunne teda enam.

Hing ei sure mitte, kui ka hingamine seisma jääb. Hing jääb elama, kuigi ta elu kindluseta on ning surnukeha alalhoidmisest ära oieneb ja tema lugu täiesti nii on kui ihuga. Kui keha mädanema hakkab, laguneb ka hing ja langeb sama hävitusele osaks kui

surnukeha. Hing kaotas meelemärguse ja tema mõistus kahanes aegamööda, viimaks jäi sellest veel temale enesele teadmata, tühi kuju järele, mis siis ka täiesti kadus, kui luud juba kõdunesid. Niimoodi arusaadud olemine ei olnud muud kui asjata pikendud surmavõitlemine. Et hinge, teisendit, ihust vabastada, oli tarvis ihu mädanemise vastu kindlaks teha ja seda saadeti korda palsameerimise ja muumiaks tegemise läbi.

Nagu kõik kunstid, mis inimesesoo kätte usaldud, on ka palsameerimisel jumalik algus. Esimestel aastasadel pärast maailma loomist oli palsameerimine tundmata. Nõnda surid esimesed inimesed kaks korda, pealegi veel täiesti: esiteks keha ja siis selle teisend, s. o. hing ehk vaimukuju. Aga kui Typhön Osirise ära tappis, korjas Horus oma isa kehaosad kokku, salvis neid Jsise ja Nephthysi, Thoti ning Anubisi abil healõhnaliste õlidega, niisutas neid mädanemise eest hoidvate rohtudega ning mähkis nad mähkmetesse, kuna ta ise sealjuures nõiasõnu pomises, mis tööle igavese kestvuse andsid. Nõnda oli Osiris esimene muumia, mille järel kõik teised tehakse.

Palsameerijad panevad surnu omaksetele kolm puust mudelit ette, nad võivad nendest oma surnule ühe välja valida. Esimesel liigil tehakse surnukehaga karvapealt nõnda kui Horus Osirise surnukehaga tegi. Healõhnalised õlid, vedelikud, rohud, amuletid, palved ja kõik vähemadki talitused, mis muiste ka jumala surematuks tegid, korratakse surnukeha kasuks. Selle

talitamise tagajärg on otse imestamiseväärt, kuid kes-
tab kaunis kaua ja on kallis. Ainult maailma suured,
vürstid ja rikkad võivad selle osaliseks saada.

Teises liigis ei tarvitata nii keerulisi talitusi,
sellepärast võtab see ka vähem aega ning kannatust,
ja seda tarvitab keskseisus.

Kolmandat liiki, mis peaaegu midagi ei maksa, tar-
vitavad vaesed inimesed, s. o. neli viiendikku Egiptuse
rahvast. Kõigil kolmel liigil on üks põhjusemõte: sur-
nukehast võetakse kõik kergesti mädanevad osad välja.
Siis leotakse ülejäänud keha soolade ja healõhnaliste
ainetega, et seda mädanemise eest hoida. Salvid
ja vedelikud, mis sealjuures tarvitakse, on enam või
vähem kallid, töö on ka enam-vähem hoolas, muumia kuju
ka toredam. Kõik tehakse selle järel, kuida aga makse-
takse. Tagajärg on aga igal juhtumisel seesama:
keha jääb alale, ta ei kõdune, ja keha alaloleku tõttu
jääb ka hing elama.

Psaru on väga suurtsugu perekonnast pärit.
Kahtlemata tellitakse temale esimese liigi palsamee-
rimine. Pealegi on varao surnu perekonnale teatanud,
et kõik kulud tema kanda jäävad, sest et ta selle läbi
surnu truust teenistust meeles peab.

Surnukeha riided võetakse pidulikkude talituste
ülema juuresolekul seljast. Ta pestakse puhtaks ja
pannakse siis maha, pea lõunapoole. Siis peetakse
teist korda palvet. Selle järele tõmbab üks kirjutaja
tindiga surnukeha pahema külje ja kubeme üle kümne

sentimeetri pikkuse joone, just sinna kohta, kust Horus Osirise keha oli avanud. Jälle peetakse palvet. Nüüd lõikab üks parashiit Ethiopia kivist noaga surnukeha lõhki. Nii pea kui keegi tervesse inimese kehasse sel viisil puutub, teotab ta jumalat. Sellepärast kargavad kõik juuresolejaid lõikaja kallale, kui see oma ülesande korda on saatnud. Nad sõimavad ja tõukavad teda ja kihutavad ta kepihoopide ja kividega pildumisega minema. Nüüd pistab üks kõige aukartusega käe haava sisse, tõmbab selle kaudu ruttu sisikonna, südame, kopsud ja kõik soolikad välja, peseb siis tühja keha seestpoolt palmiviinaga ja täidab selle kõiksugu vürtsidega. Nüüd palvetakse viimast korda ja surnuteenrid kannavad kõik selle äralõigatud jäänused ära, kes enne Psaru oli olnud. Jäänused pannakse sulatud natriumiga ühte tõrde, kus neid seitsekümmend päeva leotakse.

Kuna kehaosasid seal aegamööda surematusega täidetakse, tehakse umbes kahekskümmes töökojas hooliga tööd. Surnu teisendile tahetakse seisuse kohast ehet ja sellekohast varandust valmistada. Ta loodab ju teises ilmas samasuguse au osaliseks saada kui siingi olnud. On vaja terve maja sisseseade ehk koguni toredamgi, kui ta endine olnud. Kujuraiujad valmistavad tosinatekaupa püsti, kükitavaid ja istuvaid kujusid. Kivilõikajad teevad kenu hauakivu, kust järeltuleva põlved surnunime, au, aunimesid ning ta voo-
ruste kiitust ning täieliku õnne tõendamist lugeda või-

vad. Potisepad kujutavad väikesi roheliseks ja siniseks vaabatud kujukesi; kullasepp teeb sõrmuseid, võrusid ja kaelahteid. Juuksekunstnikud teevad kõrgeid, madalaid, lokkidega ja lokkideta muste ja siniseid parukaid. Terve ladu toolisid, tuge deta pinkisid, diivanid, lauakesi, kirstusid linase riide ja kallide rohtude tarvis on juba valmis. Ka kõige uuemaid nõusid, puusärkisid ei unustata, nende tarvis võetakse iseäralik mõet. Neid läheb kaks tarvis, mis üksteise sisse sünnivad. Nende kuju peab inimese kehale, või õigem öelda, muumia kujule vastama. Reied ja jalad surutakse tugevasti vastamisi. Põlvede kohalt on ta veidi kõrgem, ka puusad ja kehaosad on üleüldiselt ära tähendud ja puu sisse märgitud. Peale antakse Psaru aatelisemaks tehtud jooned. Põsed on paksud, suu naerul ja pronksist laugude alla seatud vaabatud silmad annavad surnukehale päris elu kuju.

Sarnasesse puusärgisse süngitud surnukeha puhkab nagu iseenese kuju sees, mida ka, kui vaja, püsti võib seada.

On ka asju, mis surnu mõnususele ja lõbustamisele just tarvilikud ei ole: vankrid maale sõitmise tarvis, väikesed laevad jõgedel sõidu või viljaveo tarvis, sõjariistad, sõja- ja jahimängud ning dambrett. Ka neid asju leidub seal, mis ta oma ametis kirjutajana tarvitas: käelauakesed, kirjutamiseputked, tindipotid, värvi ja kuivatud tindi taignad; isegi väike lubjakivi killukeste peale joonistud raamatukogu ei puudu, selle

sisu on luuletused, romaanide osad ja usulikud laulud. Surnu peab oma „igaveses majas“, et täiesti õnnelik võiks olla, kõigest sellest midagi leidma, mis tal siin armas olnud.

Ta omaksed saadavad aga need pikad ootamise päevad nuttes ja leinates mööda. Neil päevil ei suple nad ja pesevad endid vaevalt. Nad ei joo veini, ei söö liha ega nisuleiba, vaid toidavad ennast ainult musta leiva ja veega. Mehed lasevad oma juuksed ja habeme pikaks kasvada, naised ei kammi enam juukseid, ei värvi silmi, nägu ega käsi. Päevas koguvad nad kaks korda surnukambrisse nutma. Maja-isanda surm on terve majakorra rikkunud.

Lehelisest välja võetud surnukeha on kollaka nahaga kaetud, kuivanud keha laadiline luukere. Aga pea ja näojooned on peaaegu muutumataks jäänud. Paled on veidi auku vajunud ning huuled õhemad, ninasõõrmed peenemad ja pingumal kui elavalt; aga näo üleüldine jume on muutumata. Ei oleks ta nägu tardunud ja nahk pruun, siis võiks arvata, et Psaru alles elab ja üles peab ärkama. Palsameerijad tarvitavad liikmete paenduvust, mis natrium sünnitas, selleks, et nad surnu jalad tugevasti üksteise peale rõhuvad ja ta käed rinna peale panevad. Nad topivad ta nina ning keha linaseriide ja saepuruga täis, mida healõhnaliste pulbritega segatakse; siis tuleb surnukeha mähkimine. Nende amet nõuab, et nad sama head preestrid ja nõiad kui lõikajad peavad olema. Nad

talitavad surnukeha kallal niisama kui Anubis ja Horusi lapsed Osirise, esimese mummia kallal talitasid. Nemad on nagu nende jumaluste kehastud teisendid. Nende käes muutuvad surnumähkmed saladuslisteks sidemeteks, millest igal üksikul iseäralik määrus ja tähtsus. Need peavad kõik vaenlased ja hädaohud, mis surnukeha ähvardavad, eemal hoidma, tulgu need hädaohud jumalate, inimeste, pisielukate või mädanemise poolt. Nad panevad amulettisid, kujukesi, kuivatud lillesid, rohuliblesid ning hierogliifidega kaetud tahvlikesi sinna vahele, mis surnule nõidusevõimu annavad.

Pidulikkude talituste ülem kliisterdab surnu rinna peale, sinna, kust kael algab, rohelisest jaspisest putuka (skarabäuse), mille pealkiri südant, „tema südant, mis ta emalt saanud, ajalikku südant, kui ta veel maa peal kõndis,“ keelab ülestõusmast ning tema peale Osirise kohtujärje ees kaebamast. Ta paneb talle kullast ja savist roheliseks ja kollaseks vaabatud sõrmused sõrme, need on kõik abinõud, mis temale õige hääle ning võimaluse annavad õige rõhuga palvetada, nõnda et seda kuuldakse. Ta pea seotakse gummiga linaseriide sisse, nõnda et see poole suuremaks saab. Keha ja liikmed mähitakse pehme, õrna ja sooja riide sisse. Siia ja sinna riputakse väikesi natriumi tükikesi mummia hoidmise täienduseks. Käevarte ja jalgade vahele ning kubemetesse pannakse väikesed pakikesed, kus sees südame, põrna, kuivatud pea-aju tükikesed, juuksed, habemekarvad ja küüned.

Esimeste mähkmete üle pannakse tükk linast riidet, kuhu peale kirjakunstnik, „raamatust väljakäigud päeva ajal“ välja valitud peatükid nendekohaste piltidega joonistab. Kui Psaru neid loeb, saab ta oma jõu jälle tagasi, siis võib ta oma soovi mööda hauast välja minna ja sinna jälle tagasi tulla, ta võidab omale jumalate meeleheha, kes talle igaviku teel vastu võivad juhtuda, tema sõidab päikeselaeval või puhkab õndsate nurmedel Osirise isaliku valitsuse all, nii kuida ta aga soovib.

Nüüd mähitakse talle jälle sidemeid ümber ja siis tuleb teine riie, siis veel hulk sidemeid, ja siis kaetakse muumia surnulinaga, jämeda riide ja tükpunase linaseriidega, mis takka kinni õmmeldakse ja mida peast jalgade poole kõrvustikku jooksvad sidemed hoiavad. Jga tüki juures, mis õigele paigale pannakse, pomiseb pidulikkude talituste ülem palve, mis selle omadusi seletab ja ta mõju kindlaks teeb. Aegajalt kummardab ta surnu üle ning pomiseb talle tasase häälega saladuslisi õpetusi kõrvadesse, mida ükski surelik kuulda ei tohi, isegi see on juba kuri-tegu, kui seda kuulda püütakse.

On mähkimine lõppenud, siis tunneb Psaru kõikide asjade tähtsust ja teab, kuidas neid tarvitada tuleb, ja kasu, mis need teises ilmas saadavad, on talle tuntud.

Muumia ja hing on haudamineku tarvis valmis.

7. Matmine ja haud.

Niiluse pahemal kaldal, Liibia mägestiku haru ahelikul, mille viimane joon just suure Amoni templi vastu, asub Thebä surnuaed. See on päris surnutelinn, Niilusest veidi maad eemal ja täiesti elavate linna vastand. Nagu elavate linnas, on ka seal toredaid elukorterid ja viletsaid urkaid, kabelid je paleesid.

Umbes viisteistkümmend teliskivist püramiidi esitavad varaode viimast puhkepaika, kus nende suurtsugu õueelanikud nende ümber on. Vähem tuntud varaod, kuninga soost printsid, kes valitsejaks pole saanud, suuraukandjad, riigimehed, kindralid, vanema-aja valitsuse ametnikud, kõik aegade järele korraldud, täidavad varaode haudade vaheruumisid.

Siin ja seal kuristikus asuvad viletsad savionnid, kus vahisoldatid, hauavahid oma perekondadega, hauakaevajad ning ilustajad töömehed ning alamad vaimulikud, kes matuste ajal ja mälestusepähadel jumalateenistust peavad, kui ka ohvrimüüjad elavad.

Need teavad kõik, kui palju kulda ja kalliskiva igapäev muumiatega sinna maetakse. See rikkus on ainult mõni jalg sügavamal nende all ja on neile alatasaseks kiusatuseks, mis vastu nad vaevalt suudavad panna. Sellepärast on ka haudade riisumine harilik nähtus ja nende kõige parem rikkuseallikas. Mõned julgemad, kes teisi ei usalda, talitavad üksi ja otsivad

vanad hauad välja, sagedasti seesugused, kelle suguvõsad juba kadunud, või need, kelle haudadel harva käidakse. Teised aga asuvad ühisustesse, maksavad vaikumise eest hauavahtidele suured summad ning riisuvad häbemata viisil hiljuti maetud haudasid, isegi kuningate omasid. Nad ei võta üksi haudadesse pandud asju, vaid nad avavad ka puusärgid, kisuvad muumiad lahti või purustavad nad ära ja riisuvad paljaks. Siis seavad nad nende jäänused jälle kokku ning teevad neist nii osavasti ebamuumiad, et pealiskaudu arugi ei saa, et need riisutud on. Kui seda teada saadakse, siis peab enne muumiate pealmised mähkmed ära võtma.

Mõnikord võetakse niisuguse ühisuse liige kinni või nende eneste seas on äraandjad. Siis hakkab maakonna ülem ehk krahv ja esimene Amoni prohvet, kelle valitsuse all see maakond on, asja üle kuulama. Selleks nimetakse üks ametnikkude osakond, kes seda kahju ja kuritööd uurima ning kinnitama peab, ja siis hakatakse ka kaassüüdlasi otsima. Kohus mõistab pooletosinat kurjategijaid surma, kakskümmend saavad ihunuhtlust — kuid kahe kuu pärast on muljend, mis see vali karistus avaldanud, unustud ja röövimised algavad uuesti ning veel pahemini kui enne.

Psaru tuli veel kord oma koju tagasi. Ta pandi paraadivoodile. Voodi alla pandi suured lubjast kruusid, kanoped, kus ta sisikond sees oli. Jgal kanopel on iselaadi kaks pead: inimese pea, shakali pea,

kivikulli pea, koera pea ja ahvi pea. Need kujutavad nelja ilmakaare jumalate poegi: Hori, Amsiti, Tiu-mautfi ning Kabhsonufi, kes surnuid kaitsevad ja takistavad, et seesmisi elundisi, mis väga kergesti vigastada võib, ja mis ometi elule väga tarvilikud, ei röövitaks ega hävitaks.

Nüüd aga ootab teda haud. Selle ehtimine on korras, sugulased ja tuttavad on kokku kutsutud teda saatma. See hommik on kätte jõudnud, kus ta oma pea „surnuteorgu peidab“ ja „ennast maaga ühendab“. Viimsel silmapilgul katsuvad abikaasa ja naisteenijad veel surnukeha äraviimist takistada. Nad hoiavad muumiast kinni ning lähvad neile meestele kisendades vastu, kes surnukeha tulevad viima. Viimaks taganevad nad ja Psaru lahkub päriselt oma majalävelt.

Orjad ohvritekoormatega ning teenrid avavad matuserongi. Kuus esimest kannavad kookisid, lillesid, veekruusisid, joovastavate jookide pudelid ja õliplaskusid, teine trobikond kannab kergel raamil kolme suurt lindu, üks läheb jälle ohvrivasikat oheliku otsas juhtides. Siis kannavad kuus inimest kastisid, kus toit ja hauakujud sees. Kaks kannavad madalat lauda, mille peal vaagnad puuvilja ning palmioksadega; see on lauateenistus. Teise trobikonna hooleks on mööblid, mis igapäevaseks tarvituseks määratud: linade kirstud, kokkupandavad toolid, tugitoolid ning puhkeasemed. Kaks tallipoissi küürutavad ikke ning noolte-tupega ehitud sõjavankri koorma all. Kutsar läheb

teise vankriga, mille ette kaks hobust rakendud. Kolmas trobikond, kõige arvurikkam, kannab surnu nõusid. Kõige ees kantakse joomaohvri vaagnaid, siis valge- ja punasetäpelist kasti kruuside tarvis, siis kruusid endid. Siis kantakse neljanurgeliste tahvlite peal kõige enne kullatud, siniseks maalitud muumiapappi, siis sõjariistu, valitsusekeppi, komandukeppisid, kaelasidemeid, amulettisid, püstiseisvaid paenduvate lahtiste tiibadega kullisid, mis pidupäevadel rinna peal kantakse, kettisid, kujusid ja inimesepeaga raudkulli, mis hinge kujutab.

Palju neid asju on kullast, teised kullatud, mõned puust, kuid kullaga kaetud. Jgal pool särab üleliigne kuld, mis tee äärde kogunud rahva seas imestust, kadedust ja ihaldust äratav. Seesugune suur rikkuse näitamine sünnitab inimeste südames iha ja Psaru hauavahtidel on küllalt tegemist, et seda varandust vargate eest hoida.

Veel tulevad uued ohvrianded ja järgneb trobikond valjusti kisendavaid nutunaisi ja nende järel üks ori, kes aeg-ajalt piima maha tilgutab nagu tolmu ärahoidmiseks, siis aga pidulikkude talituste ülem, suur panterinahk õladel, kes kuldlusika abil rahvast healõhnalise veega pritsib. Temale järgneb surnu lava. See on umbes ree peale seatud paadikuju laadi, mida üks paar härgi ning fellahid veavad. See on Osirise paat, kahe nutjanaise Jsise ning Nephthysiga ning nende kinnise kajutiga, mille seinad muumiast mööda-

minejate silmade eest varjavad. Châit ja tema lapsed käivad korratult pea paadi ees, pea taga ja pea selle kõrval. Nende järel sammuvad sõbrad pikkades piduriietes, kepid käes, ning naabrid, kuna kirju uudisehimuliste hulk nende järel käib. Rong liigub aegamisi, härjadega sammu pidades, kitsast uulitsast läbi, kus kõik äri takistud on ja seisab. Võiks peaaegu öelda, et Psarul kahju on siit ilmast lahkuda ja ta veel seda aega, mis siin viibib, nii kaua pikendada püüab kui võimalik.

Matus ei ole Thebäs mitte vaikiv, kus valu ainult vaiksete pisarate läbi nähtavale tuleb. Siin nõuab surnu kisa, nuuksumist ja metsikut kära. Mitte üksi palgatud nutunaised, kelle amet on kisendada, vinguda ning juukseid kitkuda ja leinalaulu laulda ja kõige suuremat meeleheitmist näidata, vaid ka sugulased ja sõbrad ei häbene avalikult leinata ja möödaminejaid oma kaebamisega nende tuimusest üles vapustada.

Niiluse kaldale jõudes asub matuserong laevadele. Ohvriannete kandjad, sõbrad ja orjad tungivad kolme üüritud veopaati. Perekonnaliikmed ja nutunaised asuvad kahte Psaru paati, mille mastid ära on võetud. Väljapoolt kirjude tikitud vaipadega või väljalõigatud nahaga kaetud kajutid on mälestusesamba aluse taolised, kus peal sõitjad, surnulaeva poole vaadates, seisavad. Surnupaat on selle saladuslise vene sarnane, mida Osirise matmise puhul tarvitati ja mida väikeses Abydose linnas Noschemiti nime all kummardakse.

See on kitsas, pikk ja kerge sõiduriist, mille mõlemil otsa metallist lotuslilled ehivad, mis nagu oma raskuse all kaunisti norgu langevad. Nende keskpaigas on lilledega ja palmidega ehitud kabel, mille mõlemil pool ääres Chât ja ta tütrede nuuksudes kõssitavad. Kaks Jsise ja Nephthysi viisil riides ja ka juuksed nõnda kammitud, naispreestrit asuvad kabeli taha nagu surnukeha kaitseks, kuna pidukorralduste ülemnende ees seisab ning mõne viiruki iva ohverdab. Nutunaiste paat võtab surnupaadi kõitpidi oma järel ja terve laevastik hakkab umbes viiekümne sõudja abil liikuma.

See on pühalik silmapilk, mil Psaru sellest linast, kus ta elanud, hakkab lahkuma ning teise ilma reisima. Kaldale kogunud rahvas saadab teda oma soovidega: „Jõua rahus Thebäst õhtupoole! — Rahus, rahus Abydosse, õhtumerde!“

Nagu suurem jagu rahvaid, nii tunnevad ka egüptlased selgesti seda paika, kuhu hinged lähvad, et uude ilma asuda. See on Abydosist õhtu pool mäelõhes, kuhu ainult Osirise abiga ja tema laeval pääseb. Sõit surnute Thebässe, on tõepoolest teekond Abydosse, ja sellepärast kuulukse ka Abydose nime Thebä kõrval rahva kisas.

Nüüd hüüavad ka sõbrad ikka sagedamini ja kurvemini: „õhtupoole, õhtupoole, õigete maale! Paik, mida sina armastasid, kaebab ja õhkab nüüd!“ Siis hüüavad nutunaised: „Rahus, rahus, õhtupoole, sa

kiitusevääriline, mine rahus! Kui see jumala meele pärast on, siis näeme sind jälle, kui igavese aja päev kätte jõuab; sest nüüd lähed sa mulda, mis inimesi ühendab.“

Jälle tõstetakse surnu tema reele, matuselised seavad ennast endisse korda ja rong hakkab mäest ülesse nihkuma. Psaru on oma „igavese maja“ selle kõige kõrgemale tipule ehitanud. Viimane teeõnar on aga nii järsk, et härjad rasket koormat ülesse ei jaksa vedada; sellepärast tõstavad sõbrad puusärgi õladele ja lähvad seda kandes vankuvail sammudel haudade vahelt läbi, vaevalt tuntavat jalgteed mööda ülespoole.

Mäerinnakule jõudes jäävad nad tasasele pinnale väsinult seisma. Lihtsalt raiutud kalju, mille keskkoha kitsas, madal uks tehtud, kujutab haa esimest poolt. Siia, reisieemärki kätte saades, pannakse muumia püsti liivahuniku peale, selg vastu kalju ja nägu leinajate poole. Näib, kui oleks Psaru oma uue maja ehitanud ja sõbrad saadavad teda selle ukseni, ning tema pöörab lävel veel kord ümber, et enne kui ta sinna sisse astub, sõpru jumalaga jätta.

Jälle peetakse ohvriteenistust ja tuuakse pühenduse anne, palvetakse ja uus valukisa tuleb kuuldavale. Nutunaised kisendavad kahekordse jõuga ning aelevad maa peal. Perekonna naisterahvad suruvad ennast ja palja rinna vastu, suudlevad ta rinda ja põlvesid:

„Mina olen su õde, su abikaasa Châit, oh kõrgus, ära äta mind maha! On see tõesti sinu nõu, hea isa,

et ma sinust pean lahkuma? Kui mina ära lähen, siis jääd sa siia üksinda, või jääb keegi veel siia, kes siin sinu juures on ja su järel käib. Sina, kes sa minuga heal meelel naljatasid, vaikid nüüd ega lausu sõnagi!“

Üks vana teenija, kes oma emanda selja taga, kisendab korraga: „Meie kaitsja on meilt võetud, ta lahkub oma teenijatest!“ Selle peale algavad nutunaised jälle kooris: „Häda, häda! Kaebage, kaebage, kaebage lõpmata, kaebage nii valjusti kui suudate. Oh vahva rändaja, kes sa igaviku maale lähed, sina oled meilt riisitud! Sina, kelle ümber alati palju rahvast viibis, oled nüüd maamullas, mis sind üksi sunnib olema! Sina, kes sa ikka heameelega kõndisid, kaugele läksid, oled nüüd seotud, köidetud, mähitud! Sina, kellel palju riideid oli, ja kes sa lumivalget linast riiet armastasid, kannad nüüd eilast riiet! See, kes sinu pärast nutab, on nagu vaenelaps, kelle ema röövitud; kaetud rinnaga leinab, kaebab ja aaleb ta sinu surmasäangi ääres.“

Selle kaebtuse ajal toob preester viirukit ja joomahvrit ning ütleb ettekirjutud sõnad: „Sinu teisendile Osiris, Thebä maakonna krahvi, Psarule, kelle hääl suure jumala ees õige on.“

Kaks meest kannavad muumia hauda, teise ilma õõ võtab ta vastu, ega anna oma saaki enam tagasi. Nagu igas mõnusasti sissesetatud elukorteris, nii on ka hauas toredad ruumid ja kabel, kus pidulikkudel

päevadel hing külalisi ja sugulaste kingitusi vastu võtab. Peale nende on veel eraruumid, kuhu peale Psaru keegi ei pääse. Kabelil on kaks ruumi: üks laiem kui pikk, haua eestküljega ühelaiune, teine pikem kui lai, kohe teise kõrval, just sissekäigu vastas. Ta müürid, kõvaks tambitud ja siledaks tehtud mullast alusega, on liimivärvi maalidega kaetud, mis kõik-sugu elujuhtumisi kujutavad. Seal üks teise üle ridastikku, mis põrandalt laeni ulatab, on põllud, kus külvatakse, lõigatakse ning vilja koju veetakse; loomade kasvatus, kalapüük ja jaht kõrbes, siis tisleri, tõllasepa, kujuraiuja, kullasepa, klaasisepa ja pagari töökojad; edasi toitude valmistamine ja suur pidusöök, laulu ja tantsijannade lauluga. Need on kõik nõnduslikud abinõud, mis surnule nende tõelikku olekut kinnitavad. On tal söögiisu, siis otsib ta maalitud härja üles, läheb tema järele karjamaalt tapamajasse, sealt kööki ja siis pidusöögile. Kui ta neid pilte vaatab, muutuvad nad tõeasjadeks, ja sel pilgul, kui ta enese pilti seinal vaatab, kudas see teenri käest küpsetud kintsu vastu võtab, on see kints ka tõesti tema ees, teeb talle silmaderõemu ning täidab tema kõhtu. Suurtsugu ja rikastel inimestel ei ole oma sealelamise algusel seda abiallikat vaja, sest lesk, lapsed ja sugulased toovad või saadavad neile sagedasti ohvriannete näol tagavara. Nad annetavad oma armsamale jumalale Amonile, Osirisele, Phtahle või Chonsule ühe veise, ane, viina või koogi. Neist annetest võtab jumal omale ühe osa

vahemehe palgaks, ja mis peale selle on, annab ta neile hingedele, keda temale soovitatakse. Peale selle tehakse mõnede templi preestritega leping, kes ennast kohustavad kas aastase maksu või kingituse eest iga aasta teatavat arvu mälestusepühasid pidama ja surnu elutarviduste eest hoolt kandma. Aga nendest ettevaatuse abinõudest hoolimata, mis tuleviku eest muretsedes korraldakse, jõuab ometi see päev kätte, mil ohvid lõpevad. Perekonna liikmed surevad kas ära või asuvad teise paika elama ja unustavad oma vanad surnud, kuna preestrid, kelle üle nad enam valvata ei või, ei pea enam lepingut. Kui maha jäetud surnul müüridel piltisid ei oleks, siis peaks ta nälga surema. Viimane pühalik talitus annab talle nüüd üsna uue ja hoopis iseäralise omaduse.

Palsameerimise läbi muutus keha tegevusetaks, võimetuks, ta ei suuda käia, ei süüa, kõnelda ega näha, ta ei või midagi asja korraldada. Sellepärast peab selle palsameerimise mõju kõrvale toimetama, kui surnu elama peab. Seda saab ainult tema „suu avamise“ ja sellega ühenduses olevate tülivate kommete läbi kätte.

Pidulikkude talituste ülem ja tema abilised, Horuse lapsed, seavad Psaru kabeli tahaseinale liivahuniku otsa veel püsti ja talitavad seda püha talitust, mis Horus Osirise juures korda saatis. Nad pesevad teda puhta veega ja punase veega, lõunapoolse viirukiga ning põhjapoolse alauniga, nagu see jumalate kujude

ees ohvrite algul sünnib. Siis saadavad nad tema juures mitmesugused talitused korda, mis teda uinunud unest äratavad, nad vabastavad ta surnulinadest, panevad ta külge need varjud, mis ta surmakrampidel kaotas, ning annavad ta liikmetele jälle vaba liikumise tagasi.

Siis tapavad pühitsetud lihunikud lõunapoolse sõnni ning nülivad ta naha ära. Preester võtab sõnni verise kintsu ja hoiab selle kullatud näokatte huulte vastas, otsekui kutsuks ta teda sööma. Huuled jäävad aga kinni ja tõrguvad, siis puudutab preester neid mitmesuguste riistadega, mille terad rauast ja varred puust ja millest usutakse, et nad huuli avada võivad. Nüüd on hing vaba, ta tuleb ja läheb, kuhu ta tahab, ta näeb, kuuleb, kõneleb, võtab ohvritest osa ning tarvitab kohe oma võimu ja kutsub kõik need, kes teda siia saatnud, pidusöögile, esimesele pidusöögile, mis ta oma uues korteris annab.

Teise saali kõige kaugemasse nurka tehtud käik viib urkataolisesse koopasse, see on paljas, madal ja ilma mingi ehteta. See on tulevikus Psaru tuba, puhkepaik, kus ta muumia aastasadade lõpuni jääb, kui jumalad teda aga vargate eest hoiavad.

Surnutelinna töölisel asetavad lilledega ehitud surnukeha ta mõlemis puusärgis selle ruumi õhtupoolse seina äärde, kuna orjad kanoped, kastid, mööblid, toidutagavara ja kõik, mis surnurongiga kanti, selle ruumi põrandale panevad. Siis peab preester viimast

korda palvet ning lahkub sealt, kuna müürisepad selle ukse teliskividega kinni müürivad. Viimaks vaikib ka nende kloppimine ja vaibub jalaastumine ja tulelont, mis nad surnukambri jätsid, põleb, kuni kustub. Orjad on aga vaheajal kaljupõrandale toidu valmis seadnud. Teises saalis ülesseatud surnukujul on söögi juures esimene paik ja temale antakse kõikidest toitudest kõige enne.

Asjadel on ka hing nagu inimestel ja loomadel ja nende teise ilma läinud hingedel on needsamad omadused, mis ihudel siin maa peal: tooli või voodi hing ehk teisend on tõesti tool ehk voodi inimese teisendi tarvis. Psaru teisend maitseb pidusöögil sama toitude ja jookide teisendisi kui ta külalised päris toitusid ja jookisid. Kuna kõik nähtavad ja nägematad külalised söövad, tantsivad ning laulavad tantsijannad. Pea pööravad nad surnu, pea elavate poole ja kordavad ikka sedasama laululõpuriimi: „Olge täna rõemsad, sest elu on üürrike! Olge täna rõemsad, sest kui te juba hauas asute, siis puhkate seal igavesti iga päeva tervel kestvusel.“

Viimaks lõpeb söömine, nüüd peab haualt lahkuma ja viimased sidemed katkestama, mis surnut omastega veel ühendavad. Püha kandlimängija seisab surnukuju ees ning hakkab seda püha laulu mängima, mis esimest korda kaua, kaua aastate eest varao Antufi matmise puhul lauldi. See laul ütleb: ilm ei ole muud kui alatasane muudatus ja uuendus. „See on

suure Osirise õnnelik juhatus, ilus saatuse juhatus, et siis, kui üks keha kaob ning hävitusele langeb, teine sel mõedul jälle järele jääb juba ammust ajast. Varaod, kes enne neid jumalaid olid ning nüüd oma püramiidides puhkavad, nõnda on ka nende muumiad ja teisedid püramiididesse maetud. Aga lossidel, mis nad ehitanud, ei ole enam aset; nad on kadunud. Ära sellepärast kahtlema hakka, vaid täida oma soovisid, otsi õnne nii kaua kui sa maa peal elad, ära sa oma südant usalda, kuni ka sinule see päev kätte jõuab, mil palutakse, ilma et Osiris, su jumal, kelle süda enam ei tuksu, palujat kuuleks. Kõik ilma kaebamised ei anna inimesele, kes hauas puhkab, õnne mitte enam tagasi; ära sellepärast viivita õnne maitsedes. Inimene ei ole iial varandust igavikku kaasa viinud ja iialgi ei ole inimene, kes kord sinna läinud, sealt enam tagasi tulnud.“

Mis lugu on aga hingega pärast matmist?

Selle kohta on suuremal osal rahval väga kindlad arvamised. Üleüldiselt usutakse aga, et hing hauas elab, kuid väga kindlusetu, ehesele vaevalt arusaadavat elu. Ta tuleb ainult nälja sunnil sealt välja, siis kui toidu tagavara lõppema hakkab. Siis nähtakse teda ööseti külade vahel hulkumas, kus ta kõiksugu jätiseid ja isegi rooja ahnelt sööb. Ta viletsus äratub temas seesugusel puhul viha ning kättemaksmise himu elavate vastu, kes teda täiesti maha on jätnud. Sellepärast tungib ta inimeste kallale, piinab neid ja saadab

neile haigusi. Mõned hinged ei ootagi niikaua kui neid unustakse, enne kui kahju hakkavad tegema, vaid nad on loomu poolest halvad ja nende suurem lõbu on see, et oma lähemaid omakseid taga võivad kiusata.

Seesugune kurb lahusus äratab paljudes usklikkudes seesugust põlgtust, et nemad arvavad, et hing lühema või pikema aja hauas viibimise järele sealt lahkub ning „teisele maale“ rändab. Meist kaugel, kaugel on tõsised surnuteriigid, kelle valitsus iseäralikkude jumalate hooleks on nagu: Chontamentit, Phtah-Sokari, Osiris. Seal võetakse nende egüptlaste hinged vastu, kes siin üht või teist valitsejat jumalat iseäranis on austanud ja temale „truudust“ töötanud. Osirise riik on kõige rahvarikkam; sellel on mitu saart, mille varjusid põhjahommiku poolisel taevavõlvil, linnutee põhjalõpul näha on; sinna jõutakse pika vaevarikka reisu järel. Hauast lahkudes peab hing selja surmaoru poole pöörama ja julgesti kõrbe poole tungima. Seal jõuab ta pea nende sükomoredede juures, mis Niilusest kaugel puhta liiva sees kasvavad ja mida fellahid nõiapuudeks peavad. Ühe jumalanna pealmine keha paistab nende puudeoksade vahelt ja ta annab hingele taldrekuga leiba ja kruusiga vett. Kes selle ande vastu võtab, saab jumalanna külaliseks, ega tohi sealt enam ilma tema iseäralise lubata tagasi minna.

Teinepool sükomoresid on hirmude maa, kus ussid ja kiskjad metsalised asuvad, need on keevavee

voolude läbi lõhki kistud ja üleni mudaga kaetud, seal püüavad hingesid suured ahvid võrkudega. Palju hingesid langevad sellel teel hädaohusse ja surevad; ainult need, keda amuletid ja vägevad nõiasõnad kaitsevad, jõuavad viimaks ühe otsatuma mere kaldale, Cha kaldale ning näevad kaugelt õndsate saart. Thot, Ibis, võtab nad oma tiibadele ehk jumalik sõudja võtab nad oma venesse ja viib nad Osirise juure. Jumal kuulab nad oma kahekümnekahe nõuniku ees üle. Thot kaalub nende südameid kaalul. Mait, tõde, ütleb neile salaja selle eitava tunnistuse, mille iga lause nad süütaks tunnistab. Viimaks arvatakse neid selle vääriliseks, et nad oapõllule tohivad astuda, kus õndsad viibivad. Oad on nii viljarikkad, et nende vili iialgi ei lõpe. Oad on seitse küünrat kõrged, pead juba üksi kaks küünrat pikad. Surnud külvavad, lõikavad ja viivad viimaks vilja aitadesse, lasevad aga ka tarbekorral väikesed põletud savist kujud oma asemel tööd teha, mis neile hauda kaasa anti. Neid kujusid kutsutakse „vastajad“, sest et nad alati oma isanda asemel vastavad, kui teda sunnitööle kutsutakse.

Muu aeg saadetakse seal alatasaste pidude ja lauludega, jutuajamise ja kõiksugu mängudega mööda.

8. Lahing.

Juba mõnda päeva viibib Egüptuse sõjavägi Oron-
tese jõe pahemal kaldal, ta on oma leeri Qod-
schust lõunapoole üles löönud. See on aiaga
sissepiiratud nelinurk, poole pikem kui lai. Valli-
kraavide muld on leeri sissepoole visatud ning mehe-
kõrguseks valliks tehtud. Suured, alt neljanurgelised,
pealt ümmargused, pajuviitsadest kilbid on mullale
väljapoole varjudeks. Leeriplatsi külje pool on ainuke
kitsas värav ja üks plank selle ees sillaks. Kaks rootu
jalaväe mehi leeri seespool, värava kõrval, on vahit-
teenistuses. Pikad kepid käes, on nad ööd ja päevad
seal. Leer on nõrkade müüride läbi kolme osasse
jaotud. Keskmise ruum on kuninga tarvitada, tema
telk on sinna üles löödud. Selles telgis leidub varao
tarvis kõik mõnusus ja Egüptuse palee toredus. Seal
on magamiseruum, vastuvõtmise saal, söömatus ja
isegi kabel, kus kuningas igal hommikul oma isa
Amonrâle, Thebâ isandale, vett ja viirukit ohverdab.
Printsid, kes teda sõjateel saadavad ning sõjaväe üle-
mad juhatajad ja tema tallmeister, elavad tema telgi
kõrval. Nende telkide taga on hobused ja sõjavankrid
pikkades ridades, siis veel pakkide kärud ja veohärjad.
Härgade ees kaetud sõiduriistas asub õige veider
sõjakangelane, keda aga sõjas iganes nähtud! Ramses
veab enesega ikka koledat lõvi kaasas. Loom on
taltsutud ja sõja tarvis välja õpetud. Harilikult on ta

rahulik ja tasane, nagu suur koer, aga võitluses läheb ta tigidaks ja metsikuks.

Mõlemad leeriosad paremal ja pahemal poolel on soldatite tarvitada. Seal ei ole telkisid ega onnikesi, sest egiptlane on harjunud vaba taeva all elama, seal keedab, sööb, magab ja teeb ta kõik. Siin puhastab üks mees oma sõjariistu ja valvab ise podiseva leemepoti juures. Teine joob nahklähkrist veini, kusjuures ori talle abiks on. Kolmas on oma vankri koost ära võtnud ja parandab kahjusaanud osa. Teised teritavad oma odasid ja piikisid, kuna kolmandad jälle põllesid ja sandaaliseid lapivad, siin ja seal nähikse kaklejaid, kes üksteist rusikate ja keppidega peksavad. Sõjavankrid on iga väeosa ette asetud, linased riided, sõjariistad ning toidu tagavara on maa peal hunikus. Sõjahobused ja veoeslid söövad ja magavad, kuida aga ise soovivad. Siin ja seal püherdab rõemus eesel ning kisendab sealjuures ise lõbu pärast.

Väljast tulevad pealikud toovad neile, kes leerist välja ei lähe, kõiksugu uudiseid, kuid midagi kindlat ei tea ka nemad rääkida. Viletsad hiitlased jäävad kangekaelselt peitu. Kui aasialastelt nende kohta teadust küsitakse, ei tea nemad midagi või ei taha teada.

Varao ette tuuakse beduiinlased, need tõendavad, et hiitlased siit nelikümmend penikoormat eemal Chalupu juures olla ning aegamisi oma vägesid kokku koguda ning hea oleks enne nende peale tungida, kui nad oma väe täiesti kokku on saanud. Pika

järeлкаalumise peale otsustab varao viimaks beduiinlaste juttu uskuda ja oma tegevust ka selle järele seada. Ta kutsub kindralid kokku, paneb oma võitluseplaanid neile ette, ning annab edasitungimiseks viimaseid käskusid, mis järgmisel hommikul päikese tõusu ajal korda peab saadetama. Ta otsustab Qodschu kindluse seljataha jätta ning lepinguosalisel nende maa südames üles otsida.

Kui Ramses sõjavägede äramarssimist pealt on vaadanud, läheb ta telki tagasi ning, oma kullast aujärjele istudes, räägib ta just oma mõlemi vanema pojaga, kui tema teenrite seast välja valitud salakuulajad kaks viletsat Hiiti nuuskurit tema ette toovad. Niipea kui ta neid näeb, küsib majesteet: „Kes teie olete?“ Nuuskurid vaikivad esite ega anna mingit vastust, aga kui neid tublisti on läbipiitsutud, avavad nad suud ja ütlevad: „Meie oleme viletsate hiitlaste sõjaväest ja meid saadeti vaatama, kus majesteet viibib.“ „Ja nemad, kus on viletsad hiitlased; sest mina kuulsin, et nad praegu Chalupu lähedal viibida?“

Nuuskurid vastavad: „Viletsad hiitlased on siin, nemad ja need rahvaste hulgas, keda nad enestega kaasa võtnud. Nad on viletsa Qodschu taga võitlusevalmis.“ See teade täidab kuningat viha ja murega. Kas peaks veel aega olema väeosasid tagasi kutsuda, või peab leerist ruttu lahkuma ja nendega ühinema, enne kui vaenlane kallale tungib? Majesteet laseb kohe Amoni ja Shardana väeosa juhid ja vankrite

ülema juhataja oma juure kutsuda ja tahab neile teatada, mis nuuskurid jutustanud.

Nüüd otsustakse sõjavägi kiirmarsil tagasi kutsuda. Mehed tahavad just kuninga telgist lahkuda, et leeri vastupanemise tarvis valmis seada, kui neile juba teatatakse: Chitisaru ja tema terve vägi on juba lähedal. Mõne minuti pärast on kraavid täidetud, vallid kaitsekilpidest hoolimata purustud ja aasialased tungivad egiptlaste leeri — täielik kallaletungimine. Enne kui soldatitel aega on sõjariistu kätte võtta, tapetakse jalavägi juba osalt maha. Mõnel trobikonnal läheb korda kokku koguda, keda schardanlased aitavad, et vaenlast vähemalt lühikest aega kuninga korteri uksest eemal hoida. Aga nad langevad pealetungiva ülevõimu hoopide all ning hakkavad taganema. Aga korruga kõlab võitlusehüüd ja vihane mõirgamine: Ramses II ja tema lõvi ilmuvad võitluseplatsile.

Kui varao hiitlaste esimesi sõjavankrid nägi, kisendas ta tigiduse ja viha pärast, nagu tema isa Montu Thebäst. Ruttu pani ta omale sõjariistad ümber, laskis lõvi lahti ning astus sõjavankrile ja tungis kõige ägedama võitluse sekka. Mõned vankrid, mis tema järel läksid, tõugati pea ümber, nendel võitlejad tapeti ära ehk võeti vangi. Nüüd oli varao oma tallmeistri Mennaga üksi hulga vaenuliste vankrite läbi oma väeosast lahutud. Kui Menna nägi, et nad igast küljest vaenlastest ümber piiratud, hakkas ta värisema ja ta julgus kaduma, suur hirm asus ta südamesse.

Aga kuningas ütles: „Ole julge, süda rindu, mu tallmeister! Mina tungin nende hulka nagu kull oma saagi kallale, ma tapan ja notin nad maha, ma paiskan nad põrmusse. Amon on nad minu kätte annud!“

Ja siis, jumala poole hüüdes, ütles ta: „Ma palun sind, isa Amon, aita mind! Ma olen siin tundmata rahvaste hulga seas, kõik suguharud on ennast minu vastu ühendanud, ja mina olen üsna üks, ükski ei ole mu juures. Minu soldatite hulgad on mind maha jätnud, ükski hobusejuhtidest ei ole pilku minu järele saatnud, ja kui ma neid hüüdsin, ei kuulnud nad minu häält. Aga mina mõtlen, et Amon minule suuremaks abiks on kui miljon soldatid ja sadatuhat hobusejuhti, kui lugemata vanad või noored pojad, kui nad ka kõik koos oleksid! Hulga inimeste töö ei maksa midagi, Amon võidab nad ära. Mina olen oma teod sinu suusõna järele korda saatnud, oh Amon, ja ma ei ole sinu nõuandmisi tähelepanemata jätnud. Vaata, mina olen sinule maailma otsadeni kuulsust valmistanud!“

Siis tungis ta vaenlaste kallale, tema käsi neelas nad „silmapilgu ajaga“ ja nad ütlesid üksteise vastu: „See, kes siin meie seas on, ei ole inimene. See on Sutechu, suur sõjamees, see on kehastud Baal. Need ei ole inimese teod, mis ta meie vastu korda saadab, tema on üks, üsna üks, tema lööb sajadtuhanded tagasi ilma väejuhatajata, ilma soldatiteta. Tõitame, põgeneme ta eest, päästame oma elu, et me edasi

võiksime hingata!“ Viis korda tungib varao nende kallale ja viis korda lähevad read jälle kokku, mis ta vaevalt läbi on murdnud. Aga kuuendal korral läheb tal korda trobikonnast, kes tema ümber on, läbi tungida ning oma meeste juure jõuda.

See oli ainult väike salk, kelle vahvusest vaenlane lugu pidas.

Muidu ei võta varao palju isiklikult võitlusest osa, mis tema silma all võideldakse. Tema on ainult pealtvaataja. Ta sõjaülemad ei luba, et ta ennast hädaohusse annaks. Aga sel päeval võitles Ramses nagu lihtne soldat. Ta julgustas oma mehi hüüete ja näomoonutuste abil, juhtis nad ise vaenlaste vastu ning kaitses nende seljatagust, kui nad ülevõimu eest taganesid. Iga uue pealetungimise puhul hüüdis ta valju häälega Amonit appi. Näis, nagu kaitseks Amon teda nägemata kilbiga, sest kuna kõik ta ustavad langesid, jäi tema vanker vigastamata ja ta ise haavamata.

See tasakaaluta võitlus kestis mitu tundi. Väga vaevatud egiptlased, kes nälja ning janu pärast surra ähvardasid, mõtlesid oma elu ainult veel nii kalli hinna eest müüa kui iganes võimalik. Aga korraga tõusis vaenlaste seljataga suur sõjakisa. Phtah väeosa tuli võitluseväljale. Ohvitser, kes neid tagasi läks kutsuma, sai nad umbes põhjahommiku pool Qodschu kindlust kätte ja nad tõttasid nüüd korraldud ridades, vankrid ees ja mõlemil pool kõrval ning jalavägi kindlates

salkades, vaenlase kallale. Hiitlased ja nende lepingu-osalised, kes, kuninga peakorteriga vastu võideldes, juba julguse kaotanud, ei ootanud enam uue väeosa kallale tungimist ära, vaid pöörasid ümber ja põgenesid suures segaduses Qodschu poole tagasi. Äge kallaletungimine oleks nende taganemise kahtlemata metsikuks põgenemiseks muutnud. Aga Egiptuse väeosad olid osalt terve päeva võidelnud, osalt aga tublisti marssinud, ja selle tõttu nii väsinud ja tülinud, et nad siis kohe leeri puhkusele asusid. Pea peale Phtah väeosa jõudis Sutechu legion ja õhtul hilja Phrâ oma pärale. Nõnda oli Ramsese võrdlemata vahvus ja tema väesalga tublidus Chitisaru heasti väljamõeldud ning osavasti juhitud plaani nurja ajanud.

Vankrilt maha astudes mõtleb varao kõige enne oma hobuste peale, kes teda võitluse ägeduses nii julgelt kandnud. „Võit Thebäs“ ja „rahustud Nurit!“ Hobused ei ole haavatud, ka lõvil ei ole häda. Aga hobuste vaibad on paksu tolmu ja verrega kaetud, nende suletopsid peas narmendavad ning rangid ripendavad purustult. Ramses silitab neid, kõneleb nendega ja lubab neile palee tallides aupaigad, mõetmata toidu ja toredaid ehteid nende vanadel päevadel. Head loomad näitavad tema jutust aru saavat, sest tema häält kuulates tõstavad nad oma väsinud norus pead püsti. Nüüd antakse käsk, kõik sõjaväe juhatajad kokku kutsuda. Kõik ruttavad varao juure ja tervitavad teda kiitusehõiskamisega, nagu komme nõuab.

Ramses annab järgmiseks päevaks käskusid ja määrusi. Chitisaru aga kogub kõik oma väeosad kokku, kes võitlusest osa polnud võtnud ja seab nad Qodschu ette võitlusevalmis. Qodschu asub ühel saarel, mida kaks kanalide üle löödud silda kindla maaga ühendavad. Neid sildasid võib ära võtta ja sinna jälle tagasi panna, kuida aga tarvidus nõuab. Kindlust ümbritsevad müürid sünnitavad peaaegu täieliku ringi. Müürid on suurtest kivilõhmakatest tehtud ja tornikestega kaunistud, nende seast väravate tornid kõige kõrgemad ja kõige tugevamad. Chitisarul on veel nelituhat sõjavankrit. Ta asetab nad kindlusest veidi maad eemale. Oma jalaväe hoiab ta selle käsuga kindluses, et see ainult tema võimaliku kaotuse puhul sealt lahkuma ja egüptlasi tagaajamise juures takistama peab.

Võitlus algab hommikul vara ambuküttide nägelmisega. Neil oli vaevalt nii palju aega, et mõne noole võisid vastastikku vahetada, kui Ramses ja Chitisaru neid taganeda ning hobuseväele ruumi anda käksid.

Pealiskaudu vaadates ei ole vaenlaste vägede tugevus mitte ühesugune. Chitisaru väel on kõrged, rasked vankrid, kus kolm meest peal, need peaksid arvatavasti õige hõlpsasti kergete Egüptuse vankrite üle võitu saama ja need juba oma suuruse ja raskusega purustama ning ümber tõukama.

Mõlemad väed hakkavad liikuma. Kiiremaks ja kiiremaks kasvab ajamine. Viimaks põrkavad nad tumeda nagu piksemürinaga kokku. Hästi harjutud Egiptuse vankrid lähvad korralikult edasi, otsekui oleksid nad Thebä harjutuseplatsil. Ükski vanker ei tõtta teise ette, isegi tuhatnelja edasi kihutades jäävad nende read sirgeteks. Hobusejuht on ohjad oma keha ümber sidunud, kas ta nüüd paremale või pahemale poole pöörab, ette- või tahapoole kääneb, kallavad hobused lihtsa niuete pööramise läbi, jooksevad edasi või jäävad seisma. Nõnda kihutab ta edasi, vibu on pingule tõmmatud ning nool laskevalmis. Hobusejuht hoiab ühe käega vankrist kinni ja teises on tal kilp, millega oma seltsimeest kaitseb.

Kui vähem harjunud hiitlased mõne minuti edasi on kihutanud, hakkavad nende vägede read vankuma ja kõigest püüdmisest hoolimata lähevad nad ikka kõveramaks. Neil on ka ambud käes nagu nende vastastel, kuid nad tarvitavad neid väga vähe. Suurem osa nendest võtab piigi tarvitusele, mida nad juba poolkaudu torkamiseks valmis hoiavad, et siis kohe vaenlasele rindu vajutada, kui nii ligi saavad. Mõlemad vaenulised väed on veel kahe hobusetäie maad üksteisest eemal, siis aga kõlab lühike komandohüüd ja kõikide egiptlaste nooled vihisevad vingudes läbi õhu, mõni kakskümmend hiitlast ning shardanlast langetavad ja samapalju hobuseid on tabatud. Juhtideta hobused kargavad kõige lähemate peale, nõnda et ka

need ümber pööravad. Teine noolte saadetus suurendab segaduse kõige kõrgema kraadini. Lepinguosaliste esimene rida laguneb, kahjusaamata vankrid lähevad laiale. Katkenud vankritelt langenud sõjamehed haaravad hobustest kinni, lõikavad nad ruttu tiisli küljest lahti, hüppavad selga ning põgenevad pimedast peast. Chitisaru laseb teise väeosa võitlusse minna, kes egiptlastele käsitsivõideldes palju kahju teeb, nende keskrinnast läbi tungib ning järeljäänud väeosa oma ees ajab.

Nüüd asub Ramses ise oma väe parema tiiva etteotsa ning tormab hiitlaste kallale. Kuningas tungib nende eesrinna peale, ajab nad ikka rohkem ja rohkem jõe poole ning rõhub viimaks sinna kokku. Tapmine on kole. Chitisaru näeb, kuda üks tema ustavamatest teise järel langeb. Ta on igast küljest piiratud ja pöörab oma vankri vee poole, et järve kaudu veel Qodschusse pääseda ja selle müüride taga varju leida. Palju mehi, kes tema eesmärgi järel teevad, leiavad laenetes märja haju. Laened viskavad ta enese vallimüüri jalale, kust mõned linnaelanikud ta kinni püüavad. Nad haaravad ta jalgadest kinni ning hoiavad ta pea alaspidi ning raputavad teda siis ja püüavad sisse neelatud veest vabastada. Selle ajaga lahkub ta jalavägi kindlusest ning tormab egiptlaste vastu. Jalaväge on kaheksatuhat meest kindlates salkades. Kuigi see pealetungimine liig hilja on ja võitluse lõpu kohta enam mingit mõju ei avalda, löi

ta võitjate edasitungimise ometi tagasi ja päästis ühe osa hobuseväge. Võitlus hoidis ainult Chitisaru kallaletungimist eemale. Täname lahing ajas tema väe korratusse ja hävitas peaaegu ära.

Ta teab, et ta enam edasi ei või võidelda, ning veel selsamal õhtul ilmuvad ta saadikud Ramsese juure armu paluma. Egüptuse leeris valitseb aga võidujoovastus. Pärast lahingut käivad Egüptuse soldatid võitlusevälja läbi ning otsivad surnute juurest saaki. Harilikult ei löika egüptlane mitte oma surnud vaenlase pead otsast, vaid lepib ta parema käe või mõne teise liikmega, mis ta kirjutajate juure viib ja oma nimel laseb üles tähendada. Saadikud leiavad ta kesk seda verist võidutegevust, kuid ta jätab töö kohe pooleli ja võtab nad vastu.

Järgmisel päeval oli rahuleping valmis ja Ramses läks Egüptusse tagasi. Lepingus oli määrus, et sellest ajast mõlema rahva vahel igavene rahu peab valitsema: „Kui vaenlane suure Egüptuse kuninga all olevatesse maadesse peaks tungima, siis laseb tema suurele hiitlaste vürstile ütelda: „Tule mulle appi ja saada oma sõjaväed vaenlase vastu välja“. Siis tuleb suur Hiiti vürst, nagu suur Egüptuse kuningas nõudnud. Suur Hiiti vürst hävitab tema vaenlased. Arvab aga suur Hiiti vürst paremaks ise kodu jääda, siis saadab ta oma ambumehed ja sõjavankrid Hiiti maalt egüptlaste suure kuninga juure, et need tema vaenlase hävitaks.“

Ramses elas veel kaua, ta suri alles oma valit-
suse kuuekümneseitsmendal aastal, kuuskümmendkaks
aastat pärast Qodschu lahingut, mis ta oma isikliku
julguse läbi oli võitnud.

Talle tehti suur matust ja ta muumia viidi sinna
hauda viimasele puhkusele, mis ta ise oma eluajal
kuningate orgu ehitada lasknud.

Kauaks ta seal rahu ei leidnud, vaid vargate eest
hoides viidi ta Amenhotpu I. hauda, kus ta peaaegu
kakssada aastat endisest kuningasoost suurte varaode
Ahmosu I., Thutmosu I., oma vanaisa Ramses I., oma
isa Seti I. ja nende perekonnast pärit vürstinnade juu-
res hoiti.

Pärast Thebä langemist vabastas ennast üks
XXII. kuningatesoost kuningas neist tülimatest paika
kinnihoidvatest surnutest ning mattis nad kõik läbi-
segi hoolega varjatud mägestikunurka, nõnda et nad
kakstuhat kaheksasada aastat hoopis kadunud olid.

Umbes aastal 1871 leidsid fellahid, vanaaja va-
randust otsides, selle varaode hulga üles, keda nad
siis kümme aastat riisusid, kuna siin ühe puusärgi,
seal papiirust, siis jälle riidetükka, ehteasju, surnutele
kaasa pandud kujukesi ning terve endiste kuningate
haua iluduse ja au ära müüsid.

Mis sellest hävitusest päästeti, viidi aastal 1881
Kairo juure Bulági muuseumi, ning Ramses, kelle mähk-
med ümbert võeti, nägi kolmetuhande aasta pärast
jälle päeva valgust.

Pärast seda viidi ta Gizehsse, kus ta seal muuseumi saalis klaaskaanega kassis oma viimast und puhkab.—Tema on suur ja ta kehaehitus kena; ta pea on väike ja pikergune. Peale mõne juuksetuka meeleskohtades ning kukla taga, on pealagi paljas. Ta otsaesine on kitsas ning madal, külmukarvad tihedad, silmad väikesed ning nina ligidal, nina on õhuke ja kõver. Ta meeleskohad on sisse vajunud ja palenukid kõrged, kõrvad on tal ümmargused ning peenikeste äärtega.

Tuhandete aastate puhkamise järele asub Ramsese näol veel uhkus ja valitseja au.

